

Feminističke ideje u hrvatskim romanima krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća

Oreški, Lorena

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:718161>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-30**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Dvopredmetni studij hrvatskoga jezika i književnosti i pedagogije

Lorena Oreški

**Feminističke ideje u hrvatskim romanima krajem 19. i u prvoj
polovici 20. stoljeća**

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Dubravka Brunčić

Osijek, 2021.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Dvopredmetni studij hrvatskoga jezika i književnosti i pedagogije

Lorena Oreški

**Feminističke ideje u hrvatskim romanima krajem 19. i u prvoj
polovici 20. stoljeća**

Diplomski rad

Humanističke znanosti, Filologija, Kroatistika

Mentor: izv. prof. dr. sc. Dubravka Brunčić

Osijek, 2021.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 19. lipnja 2021.

Lorena Oreški, 0121223237

ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

U ovom diplomskom radu analiziraju se feminističke ideje u sljedećim hrvatskim romanima: romanu *Plein air* Jagode Truhelke, *Kontesa Nera* Marije Jurić Zagorke, *Zora* Janka Iblera i *Feminist* Velimira Deželića ml. Zajednička karakteristika svih analiziranih romana je djelomična subverzija patrijarhalne ideologije i promoviranje ženske emancipacije i obrazovanja. Ženske se junakinje u analiziranim romanima nastoje osloboditi ustaljenih konvencija i stereotipa koje patrijarhat podupire. Prikazane su kao moderne, emancipirane, samosvjesne, obrazovane žene koje iznose napredne ideje i zalažu se za unapređenje ženskoga položaja. Dakle, nisu podređene i ovisne o muškarcima i nisu okrenute samo privatnoj nego i javnoj sferi. Autori se u romanima bave pitanjima ženskih prava, bračnih normi i ustaljenih stereotipa koje patrijarhat podupire. Jagoda Truhelka nastojala je promijeniti položaj žena i borila se za njihovo visoko obrazovanje, stoga se u njezinom romanu *Plein air* pozornost stavlja na žensku emancipaciju i obrazovanje. Marija Jurić Zagorka također je nastojala promijeniti položaj žena jer je smatrala da žena treba biti „subjekt“, a ne „objekt“. Osim što su u njezinom romanu *Kontesa Nera* zastupljene ideje ženske emancipacije i obrazovanja, naglašena je i borba protiv rodni predrasuda. Roman Janka Iblera *Zora* razlikuje se od spomenutih romana jer se u njemu propituju predodžbe o ženskoj seksualnosti, a tema se ženske seksualnosti, u prvoj polovici 20. stoljeća, smatrala tabu-temom. Velimir Deželić ml. aktivno se zalagao za žensko pravo glasa i žensko obrazovanje, a u romanu *Feminist* pozornost se stavlja na mogućnost zapošljavanja žena.

Ključne riječi: hrvatski roman, Jagoda Truhelka, Marija Jurić Zagorka, Janko Ibler, Velimir Deželić ml., feminističke ideje, ženska emancipacija, žensko obrazovanje, ženska seksualnost

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Feminizam.....	2
2. 1. Razvoj feminističkog i ženskog pokreta u Hrvatskoj krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća.....	6
3. Feminističke ideje u hrvatskim romanima krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća.....	9
3. 1. Ideje ženskog obrazovanja i predodžbe o bračnim odnosima u romanu <i>Plein air</i> Jagode Truhelke.....	12
3. 2. Ideje ženske ravnopravnosti i borbe protiv rodnih predrasuda u romanu <i>Kontesa Nera</i> Marije Jurić Zagorke	18
3. 3. Ideje ženskog obrazovanja, slobode i seksualne osviještenosti u romanu <i>Zora</i> Janka Iblera	23
3. 4. Ideje ženske emancipacije, obrazovanja i zapošljavanja u romanu <i>Feminist</i> Velimira Deželića.....	28
4. Zaključak.....	34
5. Popis izvora i literature.....	36

1. Uvod

Cilj je ovog diplomskog rada analizirati feminističke ideje u hrvatskim romanima krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća. Feminističke ideje analizirat će se u sljedećim hrvatskim romanima: romanu *Plein air* Jagode Truhelke, objavljenom 1897. godine, romanu *Kontesa Nera* Marije Jurić Zagorke, koji je dio romanesknoga ciklusa *Grička vještica* i koji je objavljen 1913. godine, romanu *Zora* Janka Iblera, objavljenom 1920. godine i romanu *Feminist* Velimira Deželića ml., objavljenom 1930. godine. Dakle, obradit će se romani dviju književnica i dvaju književnika te će se istražiti na koji se način feminističke ideje reflektiraju u spomenutim književnim djelima i postoje li sličnosti ili razlike između romana književnica i književnika.

Prije središnjeg dijela, analiziranja feminističkih ideja u hrvatskim romanima krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća, slijedi teorijski dio u kojem će se definirati pojam feminizam, objasniti položaj žena, valovi feminizma i feministički i ženski pokret. Kratko će se progovoriti o ženskom pokretu u Hrvatskoj, o kojem su dosta pisale Jovanka Kecman i Lydia Sklevicky, filantropskom feminizmu 19. stoljeća, samostalnim ženskim organizacijama, njihovim funkcijama i zahtjevima, ženskim društvima organiziranim na vjerskoj osnovi, građanskim ženskim organizacijama, djelovanjima žena u radničkim pokretima i ženskom pitanju u Hrvatskoj. Zatim će se donijeti kratki prikaz života i stvaralaštva književnica i književnika i književnopovijesno će se kontekstualizirati romani koji će se analizirati.

U središnjem dijelu slijedi analiziranje feminističkih ideja u spomenutim romanima. Raščlanit će se sljedeće feminističke ideje: ženska emancipacija, obrazovanje, mogućnost zapošljavanja, ženska seksualnost i borbe protiv rodni predrasuda. Feminističke se ideje u romanima analiziraju pomoću stručne literature i potkrjepljuju se primjerima iz književnih predložaka. Prije analiziranja feminističkih ideja u spomenutim romanima, navest će se glavne značajke svakog romana, a kroz analizu vidjet će se koja se autorica i koji autor za što zalaže, na što stavlja posebnu pozornost i kojim se pitanjima u djelu bavi.

Na kraju diplomskoga rada donijet će se rezultati analiziranja feminističkih ideja u hrvatskim romanima krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća i prikazat će se popis književnih predložaka i stručna literatura koja je korištena za izradu ovog diplomskog rada.

2. Feminizam

„Feminizam je pojam koji sabire različita značenja i priziva više tumačenja, smjerova i orijentacija mišljenja“ (Kašić, 2007: 28). Riječ feminizam javlja se krajem 19. stoljeća „kao pojam za politiku jednakih prava žena“ (ista: 28). Može se definirati „kao pluralna teorija sustava kojom se nastoje opisati i objasniti situacije, iskustva te društveni fenomeni kako bi se žene integrirale“ (Benhabib i dr., 1995, Humm, 1995, prema Kašić, 2007: 28). Predstavlja i pokret kojim se nastoji preobraziti ustroj moći između žena i muškaraca jer se u patrijarhalnom sustavu¹ na muškarce gleda kao na bića koja su nadmoćna u odnosu na žene, a žene su „podčinjene na razini mišljenja, prava, polja seksualnosti, tjelesnosti“ (Kašić, 2007: 28-29). Kritički se osvrće na djelovanje i akcije žena, analizira ih i promišlja o njima. Feminizam također promiče preobrazbe ženskih života na političkoj, socioekonomskoj, kulturnoj i emotivnoj razini jer vjeruje da bi muškarci i žene trebali biti jednaki i socijalno i politički i ekonomski (ista: 28). Nastoji promijeniti postojeće modele znanja i ukorijenjena gledišta koja se odnose na: „rodove, rodne konstrukcije, patrijarhat, mušku moć, mjesto ženskog pritiska i materijaliziranu žensku subjektivnost“ (ista: 28). Feminizam predstavlja višeznačnu teoriju jer postoje različiti feminizmi, a najpoznatiji su: „radikalni, liberalni, postmoderni, marksistički, teologijski, ekofeminizam, kulturalni, postkolonijalni, cyberfeminizam i etički“ (ista: 28). Svaki od tih feminizama ima svoje ciljeve i rasprave feminističkih programa (ista: 28). Može se spomenuti i „tzv. funkcionalni feminizam i feminizam savjesti, zapadni feminizam, feminizam tzv. trećeg svijeta, feminizam i *womanism*“ (ista: 29). Nove se analize više bave pitanjima raznovrsnih pritisaka „koje povezuju klasu, rasu i rod i ulogu žena postavljaju u suvremenosti na neki nov način, u odnosu na globalne izazove koji se pojavljuju, a uključuju: ratove, nasilje, siromaštvo, eksploataciju, trgovinu ženama“ (ista: 29).

Žene su stoljećima bile podređene u društvenom, moralnom, duhovnom i političkom aspektu (Mihaljević, 2016: 150). Pripadale su privatnoj sferi, unutaršnjem svijetu obitelji i njihova je uloga bila briga oko kuće i obitelji (ista: 150, Galić, 2006: 149). Opisane su „kao pasivne, nesigurne, emocionalne i iracionalne“ (Čale-Feldman, Tomljenović, 2012: 200). Bile su u položaju drugoga i „kao majke i kao žene“ (De Beauvoir, 1980, prema Galić, 2006: 149). Muškarci su za razliku od njih pripadali javnoj sferi i njihov je zadatak bio brinuti o financijama kako bi uzdržali obitelj, a opisani su „kao aktivni subjekti, racionalni, hrabri i skloni natjecanju“ (Čale-Feldman,

¹ Doslovno značenje patrijarhata je „očinska vlast“, a podrazumijeva „moć koju muškarci ostvaruju nad ženama“ (Pateman, 2000: 17-18).

Tomljenović, 2012: 200, Mihaljević, 2016: 150). Patrijarhalno društvo smatralo je kako žena treba biti: „nježna, pobožna, umiljata, ljubazna, skromna, pokorna i samozatajna“ (Šego, 2011: 142). Oni ženu ne smatraju samostalnom, nego ovisnom osobom podčinjenom u odnosu na muškarca (Pateman, 2000: 53). Doprinos se žena tijekom povijesti nikada nije smatrao toliko vrijednim doprinosom koliko se to smatralo za doprinos muškaraca (Galić, 2006: 149). Smatralo se, kao što se i danas smatra, da su zapravo „muškarci ti koji stvaraju svijet, kulturu i povijest, a žene samo rađaju i podižu djecu“ (ista: 149). Dakle, uloga je žena bila reproduktivna i o njima se uglavnom govorilo „kao o čednim, moralnim i vrijednim suprugama“ (Požgaj, 2019: 28). Kao što je već spomenuto, stoljećima su bile podređene i bilo im je dosta da budu u položaju drugoga te su se u 20. stoljeću izborile za svoja prava.

Pojava feminizma povezana je s povijesnim i socijalnim prilikama u kojima se razvijaju (Mihaljević, 2016: 153). Oblikovan je „kroz kolektivno iskustvo žena koje su se borile za emancipaciju“ (ista: 153) i nastojao se ostvariti kroz tri vala (ista: 153). Temeljni je zadatak feminizma „ukidanje diskriminacije žena“ (ista: 154). U Velikoj Britaniji i SAD-u nastaju prvi pokreti žena (ista: 154). D. Mihaljević navodi da se „borba protiv obespravljenja žena i borba za njihovu vidljivost u javni prostor širila iz anglosaksonskog svijeta u druge države i bila je usmjerena na pravo glasa, pravo na obrazovanje i zaposlenje“ (ista: 154). „Moderna feministička misao započela je potkraj 18. stoljeća s djelom Mary Wollstonecraft *Obrana ženskih prava žene* (1792.)“ (Hrvatska enciklopedija). M. Adamović navodi da je utjecaj djela Mary Wollstonecraft bio revolucionaran za feminizam (2011: 41). Mary je u tom djelu „iznijela zahtjev za obrazovanje žena“ i nije se zalagala za neke druge radikalne promjene (ista: 42). Svojim je djelom htjela „podići svijest žena“ te ih upozoriti „da budu što aktivnije i obrazovanije“ (ista: 42). D. Mihaljević navodi da je „prvi val feminizma potaknut inovativnim karakterom liberalizma izraženim kroz slobodu kao temeljnu vrijednost liberalne ideologije“ (2016: 155). John Stuard Mill, poznat kao radikalni liberal, dao je „važan diskurzivni prinos i poticaj“ esejom *O podređenosti žena* (1869.), koji je postao „središnjim tekstom liberalnog feminizma“ (ista: 155). Mill je bio prvi koji je 1867. godine predložio da žene dobiju pravo glasa (Adamović, 2011: 42). Smatrao je da „žene rođenjem ne razvijaju jednake mogućnosti napredovanja u društvenoj hijerarhiji“ (ista: 42). Uvidio je koliko je obrazovanje važno i naglasio da žene ne postižu odličan uspjeh jer im je onemogućen pristup nekim zanimanjima (ista: 42-43). U Millovom zalaganju za prava žena, važnu je ulogu imala Harriet Taylor, točnije „intimna ljubavna priča Johna i Harriet“, koja je „utjecala na Millov iskorak izvan patrijarhalne paradigme“ (Mihaljević, 2016: 155). J. S. Mill prvi je uključio ženu u „liberalni pojam slobodnog čovjeka“ (ista: 155). D. Mihaljević navodi da je „ženskom pokretu u prvom valu

najveći zamah dolazio iz duha modernizma, koji je proizvela Europa“ (ista: 155). U Engleskoj su se pojavile sufražetkinje – „pripadnice pokreta za prava žena za glasanje te za ravnopravnost muškaraca i žena“ (ista: 155). Tražile su pravo glasa na izborima za parlament, a predvodila ih je Emmeline Panhrust (ista: 155). Muževi su im pružali podršku u javnom djelovanju, a rodom su bile iz bogatih i uglednih obitelji. Vlada ih je odbijala, a one su bile nezadovoljne (ista: 155-156). Emmeline je sa svoje tri kćeri (Christabel, Sylvia i Adel) osnovala *Ženski društveni i politički savez* (1903.) (ista: 156). D. Mihaljević navodi da su „različitim oblicima radikalne borbe nastojale zaplašiti“ pa su tako „na javnim zgradama razbijale prozore, presijecale telegrafске žice, spaljivale kuće“ (ista: 156). U borbi za pravo glasa prvi je val ujedinio Britanke (ista: 156). Međutim, različite su strategije „između sufražetkinja i onih koje su legalnim putem nastojale ostvariti svoje ciljeve“ (ista: 156) dovele do raskola pa se tako Millicent Fawcett odvojila od Panhrust i okupila oko sebe „reformistički opredjeljene sufražetkinje“ (ista: 156). D. Mihaljević navodi da je u SAD-u borba za ženska prava bila „opterećena rasističkom ideologijom“ (ista: 156). *Nacionalna organizacija za žensko pravo glasa* podržavala je rasizam i tako je iz organizacije isključila žene, koje su bile afroameričkoga podrijetla, stoga su one osnovala svoju *Nacionalnu asocijaciju obojenih žena* (ista: 156). D. Mihaljević navodi da su „feministički pokret slabile različite strategije, rasna segregacija te činjenica da su iz borbe za ženska prava bile isključene siromašne žene“ (ista: 156). Žene su u prvom valu, koji je završio 1919. godine, u pravnom smislu ostvarile ravnopravnost (ista: 157). Bitno je spomenuti i Coco Chanel „koja je odigrala prevratničku ulogu u modnome svijetu u poimanju ženstvenosti“ (ista: 157). Bila je zaslužna za novi stil odijevanja žena (hlače i skraćenu kosu) i tako su žene dobile nove atribute: „samopouzdanje i neovisnost, koji su prije bili isključivo muški“ (ista: 157). Time je započela „društvena i estetska modernizacija žena“ (ista: 157).

Drugi val započeo je šezdesetih godina dvadesetog stoljeća i dobio je „etiketu radikalnosti“ jer je pokušao izjednačiti privatnu i javnu sferu žena (Adamović, 2011: 46). Feministice drugog vala istaknule su da žene više ne smiju biti smatrane objektima, stoga su se usprotivile „natjecanjima ženske ljepote, nošenja dekoltirane odjeće i visokih peta“ (ista: 47). U središtu su se zanimanja tako našli „problemi jednakih obrazovnih mogućnosti, jednakih plaća, prava na abortus i slobode korištenja kontracepcije“ (ista: 47). Feministice su tako „osvještavale žensku tjelesnost tražeći seksualnu autonomiju“ (ista: 48). Izvori su drugog vala djelo Simone de Beauvoir *Drugi spol* (1949.) i Betty Friedan *Ženska mistika* (1963.) (Mihaljević, 2016: 158). Simone de Beauvoir najveća je feministička teoretičarka našega vremena. Feministice definira „kao žene – ili čak muškarci – koje vode bitku da bi promijenile ženski položaj u vezi s klasnom borbom, ali u isto vrijeme i neovisno o njoj tako da promjene za kojima teže ne budu u potpunosti ovisne o promjeni

društva u cjelini“ (Moi, 2007: 129). Kritizirala je uvjete u kojima se „muškarac i žena razvijaju na način da žena dobiva atribute poput pasivnosti, ovisnosti o muškarcu i inferiornosti jer žena nije rođena s takvim svojstvima, već ih protiv svoje volje stječe u muškome svijetu“ (Mihaljević, 2016: 159). S. de Beauvoir istaknula je da „oslobođenje žena znači i oslobođenje muškaraca“ (Hrvatska enciklopedija), a Friedan je žensku ovisnost i pasivnost protumačila „kao posljedicu zatupljujućeg posla domaćice“ (isto). Zahvaljujući tim dvjema knjigama, mnoge su žene oblikovale novu samosvijest (isto). D. Mihaljević navodi da su u drugom valu žene uspjele „probleme vezane za odnose u braku i obitelji (nasilje, razvod) pretvoriti u javni problem“ (2016: 162). Mogle su same odlučivati o „rađanju djece, prosuđivati o moralnosti pobačaja i kontracepcije i legalizirano je i pravo na razvrgavanje braka“ (ista: 162).

Treći val feminizma javio se osamdesetih i devedesetih godina dvadesetoga stoljeća „kao reakcija na esencijalistički pristup ženi“ (ista: 164). Njegova su glavna obilježja „revizija leksika i ukazivanje na semantičku relativnost, preispitivanje generacijskog jaza, odnos drugih kultura prema ženama, nasilja nad ženama te pojmova odgovornosti i autonomije“ (Adamović, 2011: 67). Karakterizira ga „sprega s medijima“, stoga ga neke feministice ironično nazivaju „medijskim pokretom“ ili „feminizmom bez žena“ zbog zainteresiranosti autorica za „odnos popularne kulture i spolno-rodnih pitanja“ (ista: 67). Neke autorice (Gamble, 2001, Sowerwine, Grimshaw, 2004) feminizam trećeg vala nazivaju i *postfeminizam* zbog toga što nije zainteresiran samo za ženska pitanja nego i za pitanja muškog subjekta (ista: 67). Dok neke feministice odbijaju njegovo svrstavanje uz postfeminizam, neke suvremene feministice čak odbijaju i korištenje riječi *feminizam* jer smatraju da je taj pojam negativno konotiran (ista: 67). Treći val nastojao se obračunati sa „zastarjelim“ idejama feminističkog pokreta, koje su gledale na muškarce kao na neprijatelje (ista: 67). Postfeminističko mišljenje nastoji „preispitati ideološke procese po kojima su muškarci i žene smješteni u posebne binarne kategorije“ (ista: 67). Također, postfeminizam je otvorio još jedno pitanje: *Koliko su žene stavljene u položaj moći?* (ista: 68) D. Mihaljević navodi da u lingvističkom pristupu ključna uloga pripada „Judith Butler, američkoj feministkinji koja knjigom *Nevolje s rodom* (1990.) dubinski mijenja smjer feminizma“ (2016: 165). Smatra se predvodnicom trećeg vala i rod smatra „fluidnom i promjenjivom varijablom neovisnom o biološkim karakteristikama osobe“ (ista: 165). Navodi da se „rodni identitet² utemeljuje performativno, a rod je izvedba, a ne ono što osoba jest“ (ista: 165). Zapravo nastavlja ideju koju je iznio francuski filozof Michel Foucault da je „seksualnost uvijek smještena u matrice moći,

² „Rodni identitet podrazumijeva vlastito rodno određenje i izražavanje, koje ne mora nužno ovisiti o spolu koji je upisan rođenjem, dakle rodni je identitet neovisan o biološkom spolu osobe“ (Bulić, 2007: 78).

uvijek proizvedena i konstruirana unutar određenih povijesnih praksi i diskurzivnih i institucionalnih te da je pribjegavanje seksualnosti prije zakona iluzorna zamisao emancipacijske spolne politike“ (ista: 166). Inspiraciju je za svoju teoriju o rodu „djelomice pronašla u pragmatici, točnije u radovima Johna R. Searlea“ (ista: 166). M. Adamović navodi da je „jedina zamjerka Butler što je u svojoj teoriji spol potpuno zanemarila pa je to pokušala ispraviti u kasnijim radovima“ (2011: 76). Pozvala se na Lacanovu psihoanalizu i zaključila da je „spol norma“ (ista: 76). U trećem valu ostvarila se „ravnopravnost žena u raskrinkavanju rodnih uloga“ (Mihaljević, 2016: 166). Potaknuo je i na „dublje promišljanje o rodnim i drugim društvenim odnosima“ (ista: 166). D. Mihaljević navodi da je „važno naglasiti kako se feminizam trećeg vala bavio ideološkim pitanjima jer se to pitanje otvorilo u samoj jezgri problema o identitetu, a ne zato što je zauzimao određenu ideološku poziciju“ (ista: 167).

2. 1. Razvoj feminističkog i ženskog pokreta u Hrvatskoj krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća

Pojmovi feministički i ženski pokret često se upotrebljavaju naizmjenično bez pojmovnog razlikovanja (Šinko, 2018: 44). Međutim, u dijelu se suvremene stručne literature ističu njihove razlike. Ženski pokret „podrazumijeva kolektivnu akciju koju poduzimaju žene eksplicitno organizirane kao žene, koje javno postavljaju zahtjeve utemeljene na rodnim ženskim identitetima“ (McBride, Mazur, 2008: 226, prema Šinko, 2018: 45), a feministički pokret „poduzimaju feministi/kinje koji/e zagovaraju feminističke ciljeve i ideje osporavajući patrijarhat, izrabljivanje i podređenost žena“ (iste: 226, prema ista: 45). Feministički bi se pokreti trebali zalagati za ravnopravnost žena i muškaraca, preobrazbu ustroja moći i za poboljšanje položaja žene (iste: 236-237, prema ista: 45). McBride i Mazur navode da su feministički pokreti potkategorija ženskih pokreta (iste: 238, prema ista: 45). Važno je napomenuti da se ženski i feministički pokreti uglavnom preklapaju, a ipak su pojmovi koji supostoje jer „ženski pokreti ne moraju biti feministički (odsutnost feminističkih ciljeva ili samoidentifikacije), kao što ni feministički pokreti ne moraju biti isključivo ženski (prisutnost feminističkih muškaraca u pokretu)“ (ista: 45).

Jovanka Kecman i Lydia Sklevicky dosta su pisale o ženskom pokretu u Hrvatskoj (Ograjšek Gorenjak, 2014: 114). Tijekom 19. stoljeća ženski se javni angažman razvijao u vidu tzv. filantropskoga feminizma, vezanoga prvotno uz salone kao mjesto ženskoga okupljanja i udruživanja, a koji se manifestirao kroz ženski humanitarni rad, karitativni rad, promicanje skrbi

o zdravlju, kulturne aktivnosti itd. (Sklevicky, 1984: 415). Taj je filantropski rad predstavljao i temelj za postupno osnivanje različitih ženskih društava. Neke su ženske organizacije već početkom 20. stoljeća zatražile pravo glasa i jednakost muškaraca i žena pred zakonom. Osim ženskih organizacija kojima su se žene nastojale „probiti“ u javni prostor, djelovala su i brojna ženska društva organizirana na vjerskoj osnovi i ta društva djeluju do početka Drugog svjetskog rata (ista: 415). Žene su počele sudjelovati i u političkim manifestacijama i štrajkovima, a Sklevicky navodi da će se „u radničkom pokretu borba za punu žensku afirmaciju voditi još desetljećima“ (ista: 415). Žene su, tijekom donošenja izborne reforme 1917. godine pred zasjedanje Sabora, izjavile da neće više šutjeti i čekati jer one također žele raditi „za slobodniju i bolju budućnost“ (ista: 415). Nažalost, do poboljšanja položaja žena nije došlo ni osnutkom zajedničke jugoslavenske države. Građanske ženske organizacije samostalno su djelovale i imale su svoje programe, statute te su posjedovale centralna glasila (ista: 416). Temeljni je zahtjev tih organizacija „ostvarivanje prava glasa žena za zakonodavna tijela pod istim uvjetima kao i muškarci“ (ista: 416). Također, traži se „da žene i muškarci budu ravnopravni u braku i obitelji, da se ženama omogući starateljstvo, da se izjednači nasljedno pravo žena i muškaraca, da se žene mogu zaposliti na bilo koje radno mjesto za koje su kvalificirane“ (ista: 416-417). Zatim se traže i „jednaki uvjeti za obrazovanje i ženske i muške djece u kući, ali i u školi, uvođenje ustanova i škola koje su potrebne da bi se seljačko i radničko stanovništvo prosvijetlilo“ (ista: 417). Žene u takvim organizacijama žele postići „izmjenu društvenih običaja“ (ista: 417). Što se tiče djelovanja žena u radničkim pokretima, ono se odvijalo u okviru „Komunističke partije Jugoslavije, klasnih sindikata ili društva koja je KPJ osnivala kao pokriće za legalno djelovanje“ (ista: 416). *Jugoslavenski ženski savez* i *Alijansa ženskih pokreta* predstavljaju „dvije najjače organizacije koje su okupljale mnogobrojna, heterogena društva i udruženja žena u međuratnom razdoblju“ (ista: 416). Ciljevi *Jugoslavenskog ženskog saveza* bili su: „ostvariti jednakost žena i muškaraca u političkom, ekonomskom i kulturnom smislu, narodno jedinstvo, borba protiv prostitucije i alkohola te zaštita djece i majki“ (Ograjšek Gorenjak, 2014: 115). *Alijansa ženskih pokreta*, čiji je rad korespondirao s internacionalnim feminističkim pokretom, borila se za ostvarenje ženskog prava glasa. Program tog pokreta isticao je „da se poziv domaćice i majke prizna kao rad koji je produktivan, da pravo starateljstva imaju i otac i majka, da udana žena bude ekonomski nezavisna, promjenu nasljednog prava u korist udane i neudane žene te zakonsko osiguravanje izdržavanja djeteta i majke“ (ista: 116).

U međuratnom se razdoblju kroz djelovanje različitih organizacija u Hrvatskoj artikulira niz feminističkih ideja: „pravo glasa, status supruge i majke, nacionalnost udate žene, položaj

nezakonitoga djeteta, radno pravo i pitanje morala i prostitucije“ (Ograjšek Gorenjak, Kardum, 2019: 128). U stručnoj se literaturi ističe kako je u međuratnom razdoblju ženski pokret prilično heterogen pa su postojala različita promišljanja i pristupi razmatranju ženskoga položaja u društvu (Rupp, 2011, prema Ograjšek Gorenjak, Kardum, 2019: 128). Primjerice, *Mala ženska antanta* zauzela je „odlučan stav u pitanjima sufražetskih prava, morala, nezakonite djece i položaja majke i supruge“ (Ograjšek Gorenjak, Kardum, 2019: 128). Smatrala je da žene trebaju imati „opće pravo glasa, nezakonita djeca ne bi smjela biti pravno ni socijalno oštećena, a brak bi trebao biti zajednica u kojoj su partneri ravnopravni, a rad u kući i briga za djecu treba se valorizirati kao bitan doprinos funkcioniranja i financiranja obitelji“ (iste: 128). Što se tiče radnog prava i nacionalnosti udane žene, *Mala ženska antanta* smatrala je da žene i muškarci trebaju biti ravnopravni i imati jednake plaće, a ženi bi se tijekom udaje za stranca trebalo omogućiti da sama odluči hoće li zadržati svoju nacionalnost ili primiti muževu (iste: 129, 135).

3. Feminističke ideje u hrvatskim romanima krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća

U ovom će se diplomskom radu analizirati sljedeći romani: *Plein air* Jagode Truhelke³, *Kontesa Nera* Marije Jurić Zagorke⁴, *Zora* Janka Iblera⁵ i *Feminist* Velimira Deželića ml.⁶

Dakle, u diplomskom će se radu obraditi romani dviju književnica i dvaju književnika te će se istražiti na koji se način feminističke ideje reflektiraju u spomenutim književnim djelima i postoje li sličnosti ili razlike između romana književnica i književnika.

³ Jagoda Truhelka rođena je 1864. godine u Osijeku (Detoni Dujmić, 1998: 107). Po zanimanju je bila učiteljica, umjetnički se opredijelila za književnicu te je poznata i „kao začetnica hrvatskog ženskog pisma i hrvatske dječje realistične proze“ (Pintarić, 2004: 7). Pisala je novele, romane, duže i kraće pripovijesti te pripovijesti za djecu i mladež (Detoni Dujmić, 1998: 109). Prva Truhelkina knjiga za mladež bila je *Tugomila* (Vinaj, 2006: 163). Napisala je i roman *Plein air* (1897.), povijesni roman *Vojača* (1899.), epistolarnu ispovijed *U carstvu duše* (1910.), a 1918. godine objavljuje djelo *Zlatni danci* (Detoni Dujmić, 1998: 112, Vinaj, 2006: 163, Sablić Tomić, 2008: 81). Napisala je kao osamdesetogodišnjakinja svoju autobiografiju *Iz prošlih dana* (1942.) (Gostomska, 2015: 105). Umrla je 1957. godine u Zagrebu (Pintarić, 2004: 8).

⁴ Marija Jurić Zagorka rođena je u selu Negovec, a u literaturi se spominju tri godine kao godine njezina rođenja: 1873., 1876. i 1879. (Lasić, 1986: 11). Poznata je „kao romanopisac, feljtonistica, dramatičarka i novinarka“ (Matanović, 2000: 316). Smatrana je „najčitanim hrvatskom književnicom“ (Dujčić, 2011: 42). Poznati su njezini romani pisani u klasičnoj šenoinskoj tradiciji: „*Roblje* (1899.), *Vlatko Šaretić* (1910.), krimić *Kneginja iz Petrinjske ulice* (1910.) te romani s građom iz hrvatske povijesti: *Grička vještica* (1912. – 1914.), *Republikanci* (1914. – 1916.), *Kéi Lotrščaka* (1921. – 1922.), *Plameni inkvizitor* (1928. – 1929.), *Gordana* (1934. – 1935.), *Vitez slavonske ravni* (1937. – 1938.) i *Jadranka* (1953.)“ (ista: 43). Umrla je u Zagrebu 1957. godine (Matanović, 2000: 316).

⁵ Janko Ibler rođen je 1862. godine u Staroj Gradiški (Ibler, 2007: 281). Poznat je „kao prevoditelj, predstavnik feljtonske kritike i prvi profesionalni kritičar“ (isti: 281). Pavletić navodi da je Ibler „kritiku držao svojim jedinim pozivom“ (1958: 78). Poznat je „kao pobornik realizma i protivnik Šenoina romantizma“ (Ibler, 2007: 282) te „kao pripadnik struje koja je promovirala Zolin način pripovijedanja“ (isti: 282). Nakon što je napustio *Narodne novine* i otišao u mirovinu, objavio je dvije knjige: *Hrvatska politika od god. 1903. do 1913.* (1914., 1917.) (isti: 283). Umro je 1926. godine u Zagrebu (Lukežić, 2000: 287).

⁶ Velimir Deželić mlađi rođen je 1888. godine u Beču (Hrvatska enciklopedija). Poznat je „kao hrvatski književnik, redatelj i lutkar“ (isto). Pripada katoličkom književnom krugu (Nemec, 1998: 207). Napisao je djela hagiografskog karaktera: *Sofiju odabra* (1927.) i *Sedam puta udarani* (1928.), moralno-didaktične romane koji opisuju suvremeni život: *Feminist* (1930.), *Sitna sreća* (1938.), *Divlji oganj* (1943.) i zapise *Kakvi smo bili?: zapisi mojoj unučadi: život zagrebačke obitelji od 1827. do 1953.*“ (isti: 208, Hrvatska enciklopedija). Poznat je i „kao suosnivač Teatra marioneta 1920. godine u Zagrebu“ (Leksikon Marina Držića). Umro je 1976. godine u Zagrebu (Hrvatska enciklopedija).

Jagoda Truhelka nastojala je promijeniti položaj žena i borila se za visoko obrazovanje žena (Gostomska, 2015: 107). Ona je „prva koja na hrvatsku književnu pozornicu dovodi intelektualno nadmoćnu ženu, koja progovara i zastupa aktualne ideje o pravima žena“ (Detoni Dujmić, 1998: 111). U psihološkom romanu *Plein air* Truhelka se dotaknula „pitanja ženskih prava, bračnih normi, raznih etičkih dilema i društvenih stereotipa“ (ista: 111). Objavljen je 1897. godine i pripada samim počecima hrvatske moderne, a izlazio je u nastavcima u *Nadi* (ista: 111). K. Nemeč navodi da je taj roman „rani primjer hrvatskog ženskog pisma“ (1994: 248) jer se Truhelka zanima za „unutarnje stanje ženskih likova i psihološku analizu odnosa spolova“ (Detoni Dujmić, 1998: 110).

Mariju Jurić Zagorku i njezin roman *Kontesa Nera* (1913.) također se može svrstati u razdoblje hrvatske moderne (Detoni Dujmić, 1998: 166). Roman *Kontesa Nera* pripada romanesknom ciklusu *Grička vještica* (Nemeč, 2006: 150). Taj roman i romaneskni ciklus *Grička vještica* pripadaju skupini povijesnih romana (Detoni Dujmić, 1998: 161). U stručnoj se literaturi naglašava da je Zagorka u publicističkim tekstovima i u romanima promovirala feminističke ideje. Za njezine je romane karakteristično „balansiranje između konvencionalnih i naprednih oblika ženstvenosti“ (Kolanović, 2008: 212) te je uvijek prisutno i „beskompromisno protivljenje stezanja ženske slobode u nametnute simboličke korzete patrijarhalne kulture“ (ista: 212). Zagorkini ženski likovi karakteristični su po borbi za javne političke, nacionalne ciljeve ili po spremnom žrtvovanju za romantičnu ljubav, a nerijetko je njihovo djelovanje potaknuto i ljubavlju prema nekom muškarcu (ista: 212). U romanu *Kontesa Nera* „ljubav se nakalamlje na ženino javno djelovanje“ jer je Neri primarna aktivnost borba protiv praznovjerja, a okolnosti te borbe dovele su ju do ljubavne zgrade s junakom Sinišom Vojkovićem (ista: 212). Konvencionalni oblici ženstvenosti ne ometaju aktivno javno djelovanje junakinja, već im često služe kako bi ostvarile svoje ciljeve (ista: 212).

Roman *Zora* (1920.) Janka Iblera i roman *Feminist* (1930.) Velimira Deželića ml. imaju obilježja novog realizma. K. Nemeč navodi da su pisci ovog razdoblja htjeli biti u isto vrijeme i „sociolozi, psiholozi, suci istražitelji, moralni arbitri, društveni kritičari i kroničari“ (1998: 103). Njihov je zadatak riješiti dileme koje su aktualne. Vode se načelom iskrenosti i istinitosti, a to se odlikuje u „objektivističkoj vizuri, racionalističkoj narativnoj kombinatorici, hladnom misaonom uobličavanju i odsutnosti dekorativnih elemenata“ (isti: 103). U romanima se javlja opsjednutost svakodnevicom, prisutne su društvene analize i nerijetko klasne borbe. U središtu su zanimanja obiteljski, radni, politički i staleški odnosi (isti: 103-104).

U romanu Janka Iblera *Zora* iznose se ideje o važnosti obrazovanja, ženskoj emancipaciji te se propituju predodžbe o ženskoj seksualnosti. K. Nemeć navodi da je taj roman „muški dokument“, odnosno „slika žene“ koja je viđena iz muške perspektive, a tematski je „vrlo neobično i zanimljivo djelo s još zanimljivijom glavnom junakinjom“ (1998: 154-156). M. Tatarin navodi da je Ibler pisao roman „u skladu s odrednicama koje je saopćio u hvalospjevu Kumičićevoj pripovijesti“ (2000: 178). Htio je stvoriti djelo koje će koristiti čitateljima, potaknuti ih da se etički ispravno ponašaju (isti: 178). Dakle, imao je želju poučiti čitatelje, ali njegov se roman pretvorio u prosvjetiteljski roman u kojem se govori o različitim životnim stajalištima (isti: 178).

Što se tiče Velimira Deželića ml., važno je spomenuti da se u njegovom romanu *Feminist* tematizira suvremeni život i nema „ozbiljnije psihološke motivacije ni dubljeg problematiziranja teme“ (Nemeć, 1998: 207-210). Velimir Deželić ml. aktivno se zalagao za žensko pravo glasa i žensko obrazovanje. Dakle, promovirao je određene feminističke ideje. Tvrdio je da su žene zaslužile sudjelovati u političkom životu zemlje svojim zalaganjem i kao majke, ali i kao radnice, činovnice i intelektualke (Ograjšek Gorenjak, 2014: 100). U tom se razdoblju naglašava „intelektualna superiornost obrazovanih žena kao važan argument pristalica ženskog prava glasa“ (ista : 106), a Deželić je upravo u svom romanu *Feminist* isticao žensku intelektualnu nadmoć u odnosu na muškarce. Unatoč zalaganju za žensko pravo glasa, još su uvijek prisutni rodni stereotipi, stoga se žene prikazuju kao mile, emotivne i krhke, a Velimir Deželić ml. je izjavio: „Pozovimo ženu da u današnju državu punu patnja unese malo svog toplog čuvstva“ (ista: 109). Deželićev roman *Feminist* odraz je njegova društvenog angažmana u promoviranju ženskih prava i u tom se romanu iznose ideje ženske emancipacije, obrazovanja i mogućnosti zapošljavanja.

3. 1. Ideje ženskog obrazovanja i predodžbe o bračnim odnosima u romanu *Plein air* Jagode Truhelke

Roman Jagode Truhelke *Plein air* (1897.) psihološki je roman u kojem se mogu prepoznati feminističke ideje, a feminizam se prikazao „kroz pogled začuđenog muškarca“ (Detoni Dujmić, 1998: 111; Prosperov Novak, 2003: 249, prema Dujčić, 2011: 35). K. Nemeć navodi da je taj roman „rani primjer hrvatskog ženskog pisma“ i roman „s prvom dosljedno provedenom autodijegetičkom pozicijom u našem romanu 19. stoljeća“ te roman koji je pisan „iz perspektive muškarca i njegova pogleda na emancipiranu ženu“ (1994: 248). D. Detoni Dujmić navodi da se u romanu prate dvije usporedne ljubavne priče (1998: 111). Prvu određuje „kao tešku i kompliciranu“, a drugu kao njezinu „laku i naivnu antitezu“ (ista: 111). U središtu se romana nalazi Zdenka Podravac i Vlatko Urbanić, a osim njihovog ljubavnog odnosa, prati se i ljubavni odnos Cvijete, Vlatkove sestre i Hinka, Zdenkina brata. Prisutni su „brojni ljubavni nesporazumi i sporazumi koje prati erotski naboj“ (ista: 111). Vlatko je autodijegetski pripovjedač i karakterizira ga „preosjetljiva i nesigurna svijest“, koja se očituje u emotivnim i intelektualnim razgovorima sa Zdenkom, koja je okarakterizirana „kao samouvjereni i zreli žena koja ne prihvaća društvene predrasude“ (ista: 111). Vlatko subjektivno gleda na žene i njihovu emancipaciju⁷ te stalno propituje razne situacije u kojima se nalazi. Uživa u razgovoru sa Zdenkom jer je inteligentna, zreli, moderna, emancipirana i jasno iznosi svoje stavove (Ivon, Blažinović, 2016: 55). Prikazujući sukob Zdenkinih i Vlatkovih razlika, Truhelka se dotaknula „pitanja ženskih prava, bračnih normi, raznih etičkih dilema i društvenih stereotipa“ (Detoni Dujmić, 1998: 111). U prozi 19. stoljeća prati se žena koja je idealna ili demonizirana, a Truhelka je „prva koja na hrvatsku književnu pozornicu dovodi intelektualno nadmoćnu ženu, koja progovara i zastupa aktualne ideje o pravima žena“ (ista: 111). Kao lajtmotiv tog romana pojavljuje se fenomen *plein air*, koji predstavlja „tehniku impresionističkog likovnog izraza“ (ista: 111). D. Detoni Dujmić navodi da je za Zdenku karakteristično slikanje u krajoliku i primjenjivanje tog fenomena (1998: 111). Taj se fenomen spominje i na kraju romana kao potencijalan naslov Urbanićevog rukopisa – piše povijest njihove ljubavi (Ivon, Blažinović, 2016: 56). K. Ivon i J. Blažinović smatraju da je „*Plein air* nepravedno

⁷ Emancipacija podrazumijeva „oslobođenje pojedinca/ke ili skupine ljudi od dominacije drugoga/e“ (Barada, 2007: 24). U feminističkom smislu podrazumijeva da se žena oslobodi od bilo kakve ovisnosti o muškarcu (emocionalne, političke, ekonomske, društvene) (ista: 25). Emancipacija se može odvijati na osobnoj i društvenoj razini svake žene, a emancipacijske prakse „mogu obuhvaćati razne elemente osnaživanja i oslobođenja ženskom podrškom, osobnim rastom ili obrazovanjem“ (ista: 25).

zaboravljen, ne samo zbog njegove važnosti, s obzirom na temu ženskih pitanja i prava, već i književne vrijednost koju posjeduje“ (2016: 56).

Glavni je lik romana Zdenka Podravac koja je prikazana kao moderna, emancipirana žena koja se bavi slikarstvom. Umjetnica je, moral-filozofkinja koja jasno iznosi svoje stavove i ima drugačiji pogled na život od nekih drugih žena. Osim nje, u središtu se romana prati, kao što je već spomenuto, i Vlatko Urbanić, Zdenkin brat Hinko te Vlatkova sestra Cvijeta. Vlatko je po očevoj želji završio pravo i morao je preuzeti upravu očeva imanja pa je stjecao znanje o gospodarstvu i sve što je bilo potrebno kako bi valjano upravljao prilično velikim imanjem. Kada se promatra odnos Vlatka i njegova oca, može se uočiti kako je prisutan *klasični patrijarhalizam*. Pateman objašnjava da „klasični patrijarhalizam počiva na tezi da političko pravo ima svoje prirodno izvorište u očinstvu, a sin je podčinjen ocu“ (2000: 56). Dakle, otac je taj koji upravlja svojom obitelji i zapovijeda (ista: 56). Vlatko je dobar mladić, samo mu je zdravlje bilo slabo pa je majka o tomu brinula. Na početku romana prikazan je kao junak jer je spasio Zdenku od pijane čete koja je nasrnula na nju: „U kraj pijana ruljo! Nosite se odavle!“ (Truhelka, 1997: 38). Ponudio se da ju otprati kući, a ona je odgovorila: „Kako vidim – ne hasni sva moja hrabrost, žena je nevoljan stvor, izvrgnuta brutalnoj sili...“ (ista: 38). Dakle, Zdenka je svjesna da se žena teško može oduprijeti muškoj „sili“ i nije joj jasno zašto se sve to zbiva, a Vlatko ju je utješio da „ni muškarac, kad je sam, nije siguran od napadaja“ (ista: 39). Optužila je državu za takve događaje jer smatra da bi se ona trebala pobrinuti da njezini građani budu sigurni. Već se na početku romana može uočiti kako Zdenka jasno i glasno iznosi svoje mišljenje. Svjesna je neravnopravnosti muškaraca i žena: „Nijesam umjetnica već samo čovjek i to nepotpun čovjek, jer sam samo djevojka“ (ista: 131).

Čitajući roman, saznaje se i Hinkovo mišljenje o sestri Zdenki. Hinko je Vlatku jednom prilikom pripovijedao o svojoj sestri: govorio je s velikom ljubavlju i požrtvovanjem o njoj, kako mu je dobra kao majka, nije više mlada, ali se već odavna svojom snagom pouzdaje u se, bavi se slikarstvom, a ljudi koji se u to razumiju govore da je talentirana te navodi da nema samopouzdanja jer je prekasno počela, nestalo je prvog mladenačkog još neslomljena žara i sada drži neku vrstu škole – djevojčice iz susjedstva podučava u slikanju, iako joj nije nužno, a ocu nije pravo: „(...) on drži ispod svoje časti, da mu kći, kći jednog pukovnika, svojim rukama novce teče. Ali u nje je odvažna volja – šteta što nije muško, od nje moglo je nešto biti. Ona uvijek radi, što ju je volja. I sve je pravo i valjano, što ona radi. A štogod zasluži, to joj izmegju prsta nestane. Bratu – lakomisleniku – svaku će želju ispuniti, a o onom, što mu redovito šalje, ne smije se pred njom ni progovoriti“ (ista: 46).

Iz tog se citata može uočiti očev *patrijarhalan pogled*⁸ jer je ocu ispod časti da žena (kći) radi, a i vjerojatno mu smeta što nema kontrolu nad Zdenkom jer očevi vole imati kontrolu nad suprugom i kćerkom. Osim očevog, može se uočiti i Hinkov patrijarhalan pogled jer navodi da bi od Zdenke moglo nešto biti samo da je muško. Svjestan je da su muškarci „glavni“, oni su na vlasti i posjeduju moć, a žene su podređene, ovisne o muškarcima. Zdenka je okarakterizirana kao sposobna i štedljiva jer sama zarađuje svoj novac, što navode i Ivon i Blažinović (2016: 56). Zdenkina je obitelj upala u dugove, a ona je odmah počela štedjeti i raditi. Obiteljske je obaveze stavila ispred svoje umjetničke karijere i smatrala je da je njezina dužnost umanjiti dugove. Bila je i tjelesna i moralna podrška ocu te savjetnica i pomagačica bratu. Hinko prepoznaje koliko je Zdenka talentirana i smatra da bi šteta bila da taj talent ostane skriven. Kada je saznao za napad pijane čete na nju, rekao je da se previše uzda u svoju snagu i smatra da „ženske“ ne bi trebale same noću hodati po Beču. Može se zaključiti da on smatra kako je ženi uvijek potreban muškarac koji će ju zaštititi. Za Zdenku još navodi da ona „ne traži susretljivosti, ne traži prijaznosti samo zato, što je ženska. Da je na njezinu, ona bi izbrisala sve nejednakosti izmeđju oba spola, izmeđju raznih slojeva. Ne će da bude muževa i žena – neka su samo „ljudi“ međju sobom“ (Truhelka, 1997: 48). Boli ga što ona odbija svijet koji ju okružuje i jedino je s ukućanima u kontaktu. Smatra da je „u nje bogata ličnost“ (ista: 49) i „traži mnogo samozataje i duševne veličine, koja se upravo samo u rijetkih žena nalazi“ (ista: 49) te je „u nje žarka, umjetnička duša“ (ista: 49).

Vlatko je bio oduševljen razgovarajući sa Zdenkom jer je mogao s njom o svemu razgovarati. Bila je dosta upućena u umjetnost: „Njojzi umjetnost nije zabavica, već ozbiljna nauka, duboka potreba njena srca“ (ista: 50-51). Ispitivala ga je o Italiji, slikama, muzejima. Vlatko je shvatio da Zdenka nije „tipična“ žena jer se sjetio mlađih djevojaka koje nemaju nekakav smisao u životu, samo se žele što bolje udati kako bi imale prozaičan i bezbrižan život, a Zdenka nije takva. Jednom joj je prilikom ponudio ponijeti kutiju do tramvaja, a ona je odbila: „Ja naime i to smatram kao atribut samostalnosti žene, da joj ne treba tugje pomoći. A ja sam već odavna samostalna“ (ista: 72). Svoju samostalnost stalno naglašava i jednom prilikom odbija njegovu ponudu da ju otprati kući: „Nijesam vikla, da me ko prati“ (ista: 73). Nije voljela otkrivati svoju unutrašnjost, a Vlatko joj je odao sve iz svog srca. Bila je dosta stroga, hladna i nepristupačna prema njemu, ali kasnije polako popušta ta njezina strogoća, hladnoća i nepristupačnost. Zdenka je očarala Vlatka i postao je svjestan da ju želi oženiti. Začudila ga je njezina iskrenost jer njezine riječi odaju „nežensku ćud“ (ista: 88) i nakon svakog razgovora s njom, u njemu se javilo bezbroj pitanja. Vlatko je zbog

⁸ „Patrijarhalni pogled na svijet karakteriziraju binarne podjele, hijerarhija i moć“ (Prlenda, 2007: 51).

Zdenke promijenio mišljenje o ženama jer mu je ona dokazala da žena ne mora biti pokorna muškarcu, već može biti neovisna o njemu: „Sve moje ideje, što sam ih gojio o ženstvu, o njegovu tankom osjećanju, o krotkosti žena, o njihovoj ubavoj pokornosti, sav onaj krhki nakit, kojom je tradicija zaodjenula naš ideal ženstva: sve to rasteplio se preda mnom, a ja sam, videći gdje se ruši to božanstvo, osjetim, da i ispod mene nestaje tla, na koje me je visoko postavila samovlada moga spola, i s kojega je jedino do moje volje stajalo, da posegnem za onim idejalom i da se njim ponosim – kao kraljevskim plijenom (...)“ (ista: 88). Ivon i Blažinović navode da „Vlatko razmišlja o braku, razlozima ulaska u brak te o ljubomori koju počinje osjećati“ (2016: 58): „Morao sam priznati, da moja uzrujanost raste u onoj mjeri, u kojoj motrim sve to veću pažnju generala spram gospođice Podravčeve. Prije dolaska generalova bijah hladan, ravnodušan spram nje, osjećajući jedino neko zlobno zadovoljstvo, kad bih ju zatekao u smetnji zbog mene. Prema tomu mora da je moje sadanje uzbudjenje ljubomor protiv generala, a ako je tako, onda – onda mora biti da ja ljubim“ (Truhelka, 1997: 110). Dakle, sam je sebi priznao da je ljubomoran i žudio je za Zdenkom jer se pojavio drugi koji se zanima za nju.

Zdenka također iznosi svoje mišljenje o braku i govori da ona nije žena koja strpljivo čeka da joj muž ponudi ruku i srce, da ju udostoji. Osjeća se slobodnom pokazati svoje osjećaje i ne dopušta nikome da se našali i poigra njezinim srcem. Na kraju romana otkrila je Vlatku zašto je bila onako „neženska“: „(...) nijesam htjela, da se sa mnom muž poigra, da mi pokaže ljubav, pa da me onda po svojoj pustoj volji – ili udostoji učiniti svojom ženom – ili da me ostavi, ako mu se ne učinim pristala za tu čast“ (ista: 163).

Vlatkova sestra Cvijeta potpuna je suprotnost Zdenki. Ima šesnaest godina i Vlatko navodi za nju: „Jedva iz djetinjih cipelica umuklo djevojčice – pak što bi mu se darovalo? Nakit ju još ne veseli, a ima ga od majke, ni knjizi još nije obikla; dosada sam joj punio lutkin salon sa svim mogućim i nemogućim namještajem“ (ista: 42).

Opisujući sestru, često upotrebljava umanjene: „rumena ružica“ (ista: 55). Njihova je majka čuvarica patrijarhalnog morala: „Sedamnaest godina! – nato će mama. – Meni je bilo osamnaest, kad sam se udala“ (ista: 57). Dakle, ona smatra kako bi Cvijeta trebala pronaći svog odabranika i udati se. Međutim, Cvijeta ne razmišlja još o udaji, što se može zaključiti iz sljedećeg citata: „Idi, ne ljuti me! Gdje bih se ja još udavala? (...) Ha, ha, ha, pa ja da se udam! Jeste li čuli ljudi? Kolika glupost!“ (...) „Ja hoću da plešem, puno, puno!“ (ista: 60). Otac se nije slagao sa ženom i smatrao je da Cvijeta nije još za udaju jer je ona još dijete. Cvijeta je imala prosaca, ali svakom proscu je nešto nedostajalo: „Jednoga Cvijeta ne htjede, a mati nije htjela silom; drugi se opet nije sestri

svikao, a i majka mu nalazila mana – obično to bijaše da nije imao zar imetka, ili odlična imena, ili prenizak čin“ (ista: 93). Vlatko je smatrao da Cvijeti nije sila udati se jer „ona je bila zdrava, vesela, mlada i lijepa, pa ni sama još nije o tom razmišljala“ (ista: 93). Smatra da je ženidba ozbiljna stvar i pomislio je kako bi bilo da se sestra „ni ne uda nego da joj on bude štit, da zajedno žive kao brat i sestra, složno i u ljubavi, bez straha, ljubomora i strasti, bez svih onih borbi, bez kojih nema bračnoga života“ (ista: 97).

Cvijeta je prikazana kao tradicionalna žena jer je nježna, krhka i uvjeren je da je ženi mjesto u kući uz svog muža i djecu, što otkriva u razgovoru sa Zdenkom. Zdenka joj govori da je ona sretna jer ima svoje zvanje, svoje dužnosti i njoj je to dosta za život, a Cvijeta joj odgovori: „Ali to nije pravo zvanje djevojke – to je tek udaja, to su djeca“ (ista: 126). Zdenka tvrdi da za nju to nije sreća i upravo se po tome može vidjeti koliko su njih dvije različite. Međutim, može se zaključiti da Zdenka tako razmišlja zbog negativnog iskustva iz prošlosti – zaručnik ju je varao, a o njegovoj je nevjeri saznala pred crkvom, tik pred vjenčanje. Tada joj je bilo 17 godina. Zdenka navodi da žena: „još nije ni potpun čovjek sa sedamnaest godina, a hoće već da ragja, da odgaja djecu, sama još neuzgojena. Za tu tešku službu treba gotov čovjek, a to su obično muškarci, kad stupe u brak. Muškarci se rugaju svakom nastojanju žene oko umovanja: Ženu, mater, domaćicu, to od nje traže, ali ne pitaju, je li k tomu donijela dovoljno sposobnosti. A kad se onda bračna lagja razbije, svaljuju svu krivnju na ženu...“ (ista: 128). Cvijeta prizna da nije nikada o tome razmišljala i govori: „(...) možda po tom – ni ja nijesam sposobna – biti ženom?“ (ista: 129), a Zdenka joj daje podršku: „Ti si slatka i dobra, u tebi ima sve, što će usrećiti muža i dom. Samo ti toga ne znaš“ (ista: 129).

Muški likovi u romanu često iznose svoje mišljenje o ženama pa tako Hinko navodi: „Prosudi: jedna mi se svigja – ali nema kaucije, druga ju ima, ali ona sama ne svigja mi se. Pa nijesam li onda osugjen na vječito momaštvo, ne ću li da se prodam?“ (ista: 44). Iz citata se može uočiti kako je Hinko dosta neodlučan jer mu je bitan i miraz, a djevojka mu se mora i svidjeti. Suprotni stavovi o ženama ističu se prilikom jednog okupljanja gospode u elegantnoj ručaonici stana na Zrinjevcu. Conte je „razvijao najveću silu govora, osobito u pitanju žena“ (ista: 63) te je rekao da „nema te djevojke koja ne bi težila za brakom, i u tu svrhu ne gleda ni na umna ni na moralna svojstva ženika. Pače što je koji razuzdaniji, pustolovniji na polju ljubavi, to više privlači ženska srca. Žene ne paze nimalo na duh (...)“ (ista: 63). Poručnik Nikolić ne slaže se s njim i navodi: „Ja ne znam, kakove su žene u ostalih naroda, našim Hrvaticama ne pristaje ova vaša karakteristika! U mojih zemjakinja ima pored srca i savjesti i časti, koja im ne dopušta, da se podadu kakoj god rgji, samo da postanu žene“ (ista: 63).

Vlatko također iznosi svoje mišljenje o udaji i ženidbi: „A kad se ženimo, biva to ili u opojenosti s mladosti i ljepote tjelesne, koju ne možemo na drugi način steći, ili pak biva hladnim razumom ko proračunana trgovina u želji za materijalnim probitkom. Srce, ljubav bez pohote i materijalnoga interesa, toga kanda u nas i nema. Nema u nas ćuti, one tople, koja obuhvaća sav svijet mekim zagrljajem, koja bez razmišljanja pogodi vazda pravu sredinu i mjeru. Ta i žene, kad se udavaju, nijesu vazda na čistu, zašto se udavaju. Veliku čest nagodini na to želja za opskrbom, a i to da ne ostanu starim djevojkama, tim strašilom ženske mladeži; treće nagodini radoznalost – baština naše prababe. A koliko ih ima, koje s čistom ljubavi stupaju u brak sa jasnom željom za materinstvom, tom krunom ženstva, sa željom da budu drugarice svomu mužu mjesto ljubovce (...) (ista: 111).; „Vidimo se robovima, koji su uza porodični lanac prikovani, mjesto da se osjećamo kraljevima u krilu porodične sreće. Sve brige i svu odgovornost za uspijevanje bračnoga, porodičnoga života naprtimo ženi, a ta se hoćemo samo ugone života“ (ista: 112).

Dakle, svjestan je da muškarci i žene često ulaze u brak upravo zbog novca, a ljubav ne igra važnu ulogu. Spominje i strah žena od toga da ne bi ostale „stare djevojke“ pa je to razlog njihova ulaska u brak. Također, neke žene ulaze u brak jer žude za majčinstvom. Vlatko je svjestan da muškarci sve brige oko obiteljskog života prepuste ženi kako bi oni mogli lagodno živjeti.

Pred kraj romana prizna Zdenki da ju ljubi, a ona se više ne otima: „(...) što je prije bio moj ponos – moja samostalnost – neodvisnost – to je slomljeno!“ (ista: 158) Vlatko joj poručuje: „Ti si ponosita – o to ja znam – ljubiš svoju slobodu – pa i ostat će ti. Zar sretan brak da bude uza? Ja držim da je upravo brak izraz najveće ljudske slobode, jer je sreća – sloboda! A mi ćemo biti srećni (...)“ (ista: 158).

Dakle, Zdenka je bila, kako K. Nemeć navodi: „razapeta između težnje za slobodom s jedne i težnje za ljubavnom srećom s druge strane“ (1994: 248).

Truhelka se borila za visoko obrazovanje žena, što se moglo uočiti u analizi njezina romana *Plein air* jer je glavni lik Zdenka, koja predstavlja obrazovanu ženu – umjetnicu. Prikazana je kao osoba koja balansira između modernog i tradicionalnog. Moderna je jer je samostalna, jasno i glasno iznosi svoje ideje i stavove, svjesna je neravnopravnosti muškaraca i žena, nije podređena muškarcima i shvaća važnost obrazovanja jer ono omogućuje ženi samostalnost, a tradicionalna je jer je na kraju romana ipak odlučila stupiti u brak s Vlatkom, odabrala je ljubavnu sreću, a njihov će brak, kako je Vlatko i najavio, biti sretan i slobodan.

3. 2. Ideje ženske ravnopravnosti i borbe protiv rodni predrasuda u romanu *Kontesa Nera* Marije Jurić Zagorke

Roman *Kontesa Nera* pripada romanesknom ciklusu *Grička vještica*, koji se sastoji od još šest romana: „*Tajna krvavog mosta*, *Malleus Maleficarum*, *Suparnica Marije Terezije I. i II. dio*, *Dvorska kamarila* i *Buntovnica na prijestolju*“ (Nemec, 2006: 150). *Grička se vještica* smatra „najčitanijim hrvatskim romanom svih vremena“ (isti: 150). Radnja se događa u Zagrebu u 18. stoljeću, a fabula je „razgranata i zamršena“. Prati se povijesna priča – progon vještica „začinjena brojnim ljubavnim intrigama i zapletima“ (isti: 150). Donosi se i prikaz hrvatskog društva, a s vladajućim stanjem Zagorka povezuje borbe na dvoru i ideološka previranja (isti: 150). Romanesknj je ciklus oblikovala na temelju izvornih dokumenata o sudskim procesima i progonu vještica u Hrvatskoj. Zanosio ju je „srednji vijek, tlocrti starog Zagreba, Griča, srednjovjekovnih dvoraca i upravo je zbog toga obilazila arhive težeći autentičnosti“ (Detoni Dujmić, 1998: 161).

U romanu *Kontesa Nera* pojedini su ženski likovi aktivni i bore se za ravnopravnost, žele ukloniti rodne predrasude i pokazati svoju nadmoć u odnosu na pojedine muške likove. Ti su ženski likovi grofica Suzana Ratkay i kontesa Nera, njezina unuka. Nisu mogle gledati nepravdu za koju su zaslužni sudac Petar Krajačić i odvjetnik Blaž Dvojković – zatvarali su žene u tamnicu i optužili ih da su vještice, a njihov je cilj bio osloboditi grad od „tih strašnih službenica vraga“ (Zagorka, 2012: 18). Dvojković navodi da su vještice „žene koje su iz pohlepe za novcem i udobnim životom prodale dušu vragu“ (ista: 42), a za sebe govori da je on „branitelj zakona“ (ista: 205) i njegova je dužnost „čuvati pravdu svoje zemlje“ (ista: 205). Krajačić i Dvojković diskriminiraju žene, imaju predrasude prema ženama koje su usmjerene na to da se ženama ospore određena prava.⁹ S. Lasić istaknuo je kako su Zagorkini ženski likovi „(...) vrlo često svojevrsni transvestiti – žene koje ostaju ženama, ali misle i djeluju kao muškarci“ (1986: 19). D. Detoni Dujmić navodi da su Zagorkini ženski likovi „samosvjesni, osviješteni te obavezno posjeduju ljepotu, krjepost i hrabrost te se suprotstavljaju ukorijenjenim predrasudama i rodnoj potlačenosti žena“ (2017: 13).

Nera je upravo tako i prikazana: „Pred njim stajaše djevojka, mlada i stasita, odjevena u ružičastu haljinu. Lijepo ovalno lice s finim, odrješitim nosićem srdačno mu se smiješilo, a velike oči, crne

⁹ Spolna diskriminacija podrazumijeva „svako ograničavanje, isključivanje ili nejednako postupanje koje se temelji na spolu i uključuje sve predrasude i sva ponašanja usmjerena na to da se nekome ospore prava na temelju spola“ (Barada, Bulić, 2007: 87). Predrasude se odnose na „generalizaciju, odnosno uopćeni stav koji dovodi do toga da se neku grupu i njezine pripadnike/ce pretjerano kategorizira“ (Barada, 2007: 58).

poput noći i duboke poput svemira, gledale ga pronicavo. Po čelu i oko sljepoočica lepršali su joj gusti pramenovi čudne pepeljaste boje i tako se napadno odražavali od baršunastog crnila očiju da je kapucin gotovo zaboravio na ono zbog čega je došao!“ (Zagorka, 2012: 32); „(...) to je najljepša djevojka na Griču. Otimlju se o nju kao o rimsko carstvo“ (ista: 93). „Oko vrata lepršale joj bijele čipke, a na pepeljastim pramovima naherio se dražesno muški klobuk. Izgledala je kao kakva junakinja što vodi vojsku. Muški klobuk pojačao je u njezinom licu crtu muškaračke odvažnosti“ (ista: 71). U tom se citatu opisuje njezina hrabrost jer je sama odjahala na opasno mjesto čekati vještice.

Razgovarajući s kapucinom, Nera otkriva i svoj karakter: „Još ste vrlo mladi i niste dovoljno upoznali ljude, a za vas bi bila nesreća da se udate prije nego što upoznate svijet. To ste pogodili! Zato ja i neću tako brzo ostaviti lijepo gnijezdo moje bakice. Ali jednom ipak morate saviti i svoje gnijezdo. Moram? Nera ne mora što neće“ (ista: 32). Može se zaključiti kako Nera ima svoje „ja“, izražava samopoštovanje i shvaća da nije bitna samo udaja. Ne razmišlja toliko o udaji, a baki jednom prilikom otkriva što očekuje od ljubavi: „Bakice, ja od ljubavi očekujem mnogo više. Smjele čine, divlju borbu, vratolomne žrtve, nešto lijepo, prelijepo. Ja tek želim da me ljubav ogrije svojim žarom, a ne da se udam iz običaja“ (ista: 53-54). Nera slijedi „glas prosvijetljenog razuma“ (ista: 185) te više razmišlja o tome kako se suprotstaviti Krajačiću i Dvojkoviću, odnosno kako im pružiti otpor te kako dokazati svima da vještice ne postoje. Otvoreno govori Krajačiću i Dvojkoviću: „Vještica nema, niti ih je bilo. Samo ih vi stvarate, a vaši džepovi znaju i zašto. Istini stavljate okove. Ali pamet ne možete okovati. Ljudi će jednom ipak uvidjeti da je sve to bila laž i zabluda. I vaša djeca stidjet će se vaše zablude“ (ista: 272-273).

Borila se i za svoje oslobođenje jer su i nju optužili da je vještica. Kada su ju stavili na muke, otvoreno im je rekla da iz njezinih usta neće čuti ono što žele i nikada neće priznati ono što nije istina te im je još jednom ponovila: „Nisam vještica, jer vještica nema. Ima zlobnih ljudi i glupih sudaca! A sad možete činiti sa mnom što vas je volja. Ja ću šutjeti i šutjeti, trpjati i umrijeti“ (ista: 289). Optužili su ju da je vještica jer je skrivala Jelicu Kušenku, djevojku čija je majka proglašena vješticom, a ubrzo su i Jelicu proglasili. Međutim, nije to jedini razlog zašto su Neru sudac i odvjetnik optužili. Optužili su ju i zbog pojasa koji je odvjetnik pronašao kod Kamenitih vrata, a pripadao je njoj: „(...) crveni pojas od teške svile, izvezen zlatom i obložen draguljima – bogatašica ili plemkinja“ (ista: 22).

U romanu se progovara i o Nerinu odgoju. Baka ju je cijelo vrijeme pripremala za okrutan svijet i opasnosti s kojima bi se kad-tad mogla suočiti: „Zato sam te odgajala na čistoći zraka da ti bude

duša i tijelo jako da podnese prošlost i uzdrži budućnost. Zato sam te i naučila da se ne bojiš noću, da se ne plašiš ni živih ni mrtvih. Zato sam ti dala, umjesto društvenih propisa, slobodu da izoštriš svoj um, mjesto igračke uzde divljeg konja, mjesto lutke pištolj. Zato sam te odgojila onakvu kakva jesi. I ne bojim se za tebe, Nero! Zlotvor će ti pasti u ruke“ (ista: 219).; „Svojim odgojem nisam te sputavala već sam tvojem mladom umu pustila da se razvije slobodno, na čistom zraku koji nisu okružili ljudi svojom zlobom i krivom naukom“ (ista: 55).

Nera je zahvaljujući baki postala tako hrabra, odvažna i samouvjerenjena: „Sama ne znam, ali osjećam u sebi neku tajnu silu koja me goni da nešto tražim, da nekoga ulovim. Neka me neodoljiva sila tjera naprijed i sve mi nešto govori da moram nekoga raskrinkati, da moram otkriti neku veliku nepravdu. Jer, zbiva se nešto strašno...“ (ista: 159); „Osvetit ću se, na to ti prisežem bakice, čitavom svojom dušom“ (ista: 218).

Nije ni čudno što je Nera bila tako hrabra jer je takva bila i njezina baka, grofica Suzana Ratkay. Remetincima je savjetovala: „Zato vam savjetujem da se dulje ne sakrivajte! Glasno i jasno ispovijedajte svoje uvjerenje, a ja ću vas podupirati makar pošla sve do kraljice. Evo sad nam se pružila prilika da se otvoreno borimo za istinu i pravdu. Moramo uništiti tog prokletog zlotvora koji progona nevine žene“ (ista: 168). Dakle, grofica želi stati na kraj Krajačiću i Dvojkoviću i govori: „Mi ćemo otvoreno u borbu protiv srednjovječnog praznovjerja (ista: 181). Bila je jako uplašena kada je Nera nestala jer se odmah prisjetila kako su „lovci“ odveli njezinu majku i nikad se više nije vratila, a Nerin se otac od tada u potpunosti promijenio. Strah ju je bilo da ne bi i Neru snašla ista sudbina.

Kao što je već spomenuto, Neru kasnije odvede u toranj jer su ju optužili da je vještica. Zahvaljujući crvenom konjaniku, Nera nije odvedena na lomaču. Spašena je i dobro zbrinuta. Siniša je crveni konjanik, a opisan je kao: „visok muškarac, široka prsa i jaka ramena koja se ističu u vojničkoj odori, frčkava crna kosa, tamne duboke oči, željezne, snažne ruke, o pasu zveketalo mu oružje, trenkovic, kapetan“ (ista: 73, 77, 93, 94). Mnoge su žene bile zaludene Sinišom: „Sve su ženske oči čeznutljivo počivale na Siniši. Tek sada se razabirala stasitost kapetanova, njegovo lijepo garavo lice i snažna ramena. Plesao je vatreno i otmjeno, a pritom su njegove tamne, duboke oči sijevale kao baklje“ (ista: 101).

Siniša je bio ludo zaljubljen u Neru i stalno joj je pisao tajanstvena pisma u kojima joj iskazuje svoju ljubav. Jedan je od rijetkih koji je bio uz Neru kada su ju optužili da je vještica. K. Nemeč navodi da „Siniša i Nera postaju čitateljevi intimni uzori, idealni likovi želja“ jer čitatelj zamišlja da je na njihovom mjestu i proživljava isto što i oni te se boji za njihov život (1998: 77).

D. Detoni Dujmić navodi da je u Zagorkinim povijesnim romanima „naglašena suradnja žena s muškim pozitivnim aktantima, njihov ravnopravan prislan spretnom kraju“ (1998: 164), što se može uočiti i u romanu *Kontesa Nera* jer Siniša surađuje s Nerom, zajedno se bore protiv zloglasnog inkvizicijskog spisa. Osim njega, uz nju su još bili Remetinci, baka i Petar Oršić. Svatko ju je na neki svoj način pokušao osloboditi od onih koji su manipulirali svima, a jedino je Siniša uspio u svojoj namjeri. Nažalost, Nera nije dobila podršku svog zaručnika Ive Skerleca i zato mu je vratila zaručnički prsten. Razočarao se jer je sakrila Jelicu Kušenku koja je bila proglašena vješticom: „Kako ste smjeli učiniti tako strašnu stvar? Zar nisi pomislila da je sakriti vješticu kažnjivo djelo? (...) Molim te, Nero, da ne govoriš ovako o zakonima o kojima nitko ne smije izricati takav sud, a najmanje zaručnica kraljevskog komornika, budućeg pronotara, buduća kraljčina dvorska gospođa“ (Zagorka, 2012: 180-181). Slijepo je vjerovao Krajačiću i Dvojkoviću i razmišljao je samo o tome kako bi mu Nera mogla narušiti ugled: „Što si govorila pred gradskim sucem? Upravo je nevjerojatno da se može zdravim razumom onako govoriti. Što si mislila u onaj tren kad si onako govorila? Zar nisi pomislila da takvim iskazom optužuješ sebe i stavljaš u najneugodniju nepriliku mene i cijelu našu obitelj?“ (ista: 226) Dakle, smatrao je da Nera ne bi trebala iznositi buntovničke ideje jer „nije zvana da diže revolucije“ (ista: 227). Savjetovao joj je da bude pametna i porekne sve ono što je rekla. Nera ga nije htjela poslušati i odgovorila mu je: „Ono što sam rekla sve je čista istina. Ja neću pljuvati istini u lice i da se zaprljam laži. Ti, kao vitez, ne bi mi nikad smio tako nešto ni predlagati i zato sam očekivala da ćeš me ti podupirati i braniti“ (ista: 227). Grofica Čikulini bila je zaljubljena u Ivu i rekla mu je da Nera nije imala odgoja, radila je što je htjela i nije mu pristajala jer je bila „odviše samovoljna, a možda se i nije znala ponašati kako bi to pristajalo budućoj dvorskoj gospođi“ (ista: 364). Ivo je smatrao da je Nera sama potrčala u svoju propast, a on joj ne može pomoći. Tito, jedan od Remetinaca, rekao je da je Nera nastradala „zbog svoga uvjerenja i svoje prosvijetljenosti“ (ista: 431).

Nakon što ju je Siniša spasio od lomače, neko je vrijeme provela u Lovačkom dvorcu, a zatim bježi od Siniše, uzima od nekog čovjeka tekućinu od koje joj požuti lice i potamni kosa kako ju ne bi prepoznali i zapošljava se kod grofice Auesperg. Želi istražiti bakinu smrt, a ujedno i optužuje Sinišu da je ubio njezinu majku, a Siniša tvrdi da ju nije poznavao. Uskoro se Siniša, Filip i Nera spremaju na put, odlaze u samoborski dvor, a nakon toga odlaze kod Barice Cindek koja je opisana kao „najuglednija hljebarka na Griču“ (ista: 347). Za nju su također mislili da je vještica jer svi kupuju kod nje pa sigurno ima vruga u džepu. Barica ne prepoznaje Neru, a kada joj Nera prizna da je to ona, Barica počne plakati jer se Nera unakazila. Nera govori Barici da nitko osim nje,

Siniše i Filipa ne smije znati za nju jer ona živi samo za traženje zlotvora i jedina svrha njezinog života je tražiti dokaze da vještica nema, a Siniša će ju pratiti na tom putu, bit će njezin saveznik.

Marija Jurić Zagorka borila se protiv rodni predrasuda što se moglo uočiti u analizi njezina romana *Kontesa Nera*. Grofica Suzana Ratkay i njezina unuka aktivni su povijesni subjekti koji se bore protiv ženske diskriminacije i predrasuda i žele pokazati svoju nadmoć u odnosu na pojedine muške likove. Smatraju da žene i muškarci trebaju biti ravnopravni i bore se protiv Dvojkovića i Krajačića koji zatvaraju nedužne žene u tamnicu optužujući ih da su vještice. Samosvjesne su, osviještene, hrabre, odvažne i ne odustaju od svojih ciljeva. Jasno iznose svoje stavove i kako Detoni Dujmić navodi „glasnogovornice su Zagorkinih političkih, feminističkih i etičkih ideja“ (1998: 164).

3. 3. Ideje ženskog obrazovanja, slobode i seksualne osviještenosti u romanu *Zora* Janka Iblera

Janko Ibler napisao je 1920. godine roman *Zora* koji je „nepravедno zaboravljen“, a za koji je dobio nagradu *Zabavne biblioteke* (Nemec, 1998: 153). Djelo je, kako K. Nemec navodi: „tematski vrlo neobično i zanimljivo s još zanimljivijom glavnom junakinjom“ (isti: 154). Taj je roman „muški dokument“, odnosno „slika žene“ koja je viđena iz muške perspektive (isti: 156). M. Tatarin navodi da je Ibler pisao roman „u skladu s odrednicama koje je saopćio u hvalospjevu Kumičićevoj pripovijesti“ (2000: 178). Htio je stvoriti djelo koje će koristiti čitateljima, potaknuti ih da se etički ispravno ponašaju (isti: 178). Dakle, imao je želju poučiti čitatelje, ali njegov se roman pretvorio u prosvjetiteljski roman u kojem se govori o različitim životnim stajalištima: „dobroti, kontroliranju emocija, Bogu kojeg treba razumijevati u etičkom smislu, racionalističkom razumijevanju svijeta, potrebi da čovjek bude koristan u društvu, o seksualnoj slobodi itd.“ (isti: 178). I. Lukežić navodi da je glavna junakinja „emancipirana žena suvremenih svjetonazora“ (2000: 287). U romanu se prikazuje njezin odgoj u kontekstu ondašnjih društvenih prilika i pripovijeda se jedna ljubavna priča između te mlade djevojke koja se odlučila školovati izvan svoje domovine, a zatim se vratila u domovinu te mladića kod kojeg je na stanu (Ibler, 2007: 283). „Nastoji se zapravo prikazati viđenje na svijet i cjelovita filozofija jedne duše“ (isti: 284). Različite pripovjedne situacije prikazuju ju „kao osobu najviših etičkih kvaliteta“: „Istinski se trudi biti dobra jer biti dobar, a to znači biti slobodan, a slobodan čovjek, koga razum vodi i u kome srce bije za dobra brata, štuje i pazi svačiju slobodu“ (isti: 284).

U romanu *Zora* iznose se ideje o važnosti obrazovanja, ženskoj emancipaciji te se propituju predodžbe o ženskoj seksualnosti. U središtu se romana nalazi Zora Farkaš, petnaestogodišnja djevojka, kći nekadašnjeg velikog župana i narodnog zastupnika. Završila je obrazovanje u Zürichu i sada se želi obrazovati i u Zagrebu. Osim što će pohađati licej u Zagrebu, želi se usavršiti i u krojenju i šivanju. Obitelj Stanković iznajmila joj je sobu, a Zora i njezin otac bili su prezadovoljni. Pepa, Stankovićeva žena rekla je da je Zora prekrasna djevojka i da je stvorena za njihovog Milana. Milan je perovođa u predsjedništvu zemaljske vlade, najboljih društvenih manira i bio je na dobrom glasu u društvu. S obzirom na to da je Farkaš čuo sve najbolje o njemu, preporučio je Milana svojoj kćeri „čitavim slavospjevom, spletenim od veoma krupnih i zvučnih riječi“ (isti: 11) i zamolio Milana „da ide na ruku Zori, kad bi to ma u čem bilo potrebno, i da joj bude kao neki zaštitnik“ (isti: 23). Zora je oduševila Milana: „Milan koji nije mogao sebi tajiti da ga je Zora frapirala svojom velikom i skroz pravilnom ljepotom, svojim mladim savršenim

zdravljem, svojom vedrom veselošću i potpunim skladom u svakoj kretnji (...)“ (isti: 12).; „(...) najdivnije oči koje je vidio u životu“ (isti: 25).; „(...) ta Zora sa svojim božanstvenim tijelom i još božanstvenijim duševnim bićem!“ (isti: 27) Primijetio je da Zora ima „instiktivnog smisla za psihologiju gomile“ (isti: 20) i pitao se odakle to njoj. Toliko ga je očarala da se pitao je li ona realna pojava ili njegovo snoviđenje na javi?

U romanu je prikazana kao moderna djevojka koja iznosi napredne ideje. Svjesna je koliko je obrazovanje važno za ženu i stalno hvali zavod u Zürichu koji je pohađala jer je u tom zavodu naučila sve što joj je potrebno za život. Svrha tog zavoda je „odgojiti zdravu, slobodnu, jedinstvenu, harmoničnu ličnost, koja je sposobna da služi najvišim idealima“ (isti: 13). Zavod je, što se tiče Zore, ispunio svoju svrhu – Zora je uistinu postala slobodna, jedinstvena, harmonična ličnost, sposobna za sve. Ocu je napomenula, kada je odlazio iz doma obitelji Stanković, da ona ne treba zaštitnika jer se smatra „dosta zreloom i svojom, da sama sebe štiti“ (isti: 23). U zavodu je naučila i pucati: „(...) jer čovjek ne može imati lične kuraže, ako se ne umije braniti u svakom slučaju, a bez lične kuraže ne može se čovjek osjećati slobodnim i svojim“ (isti: 24). Zora, za svaki slučaj, u torbici uvijek nosi revolver kada ide negdje sama: „(...) željela bih, da se mene poboji svak onaj, koji bi mi pokazao kakvu zlu namjeru“ (isti: 24) i noću ga drži na noćnom ormariću. Nakon što je Milanu ispričala o zavodu koji je pohađala, Milan govori: „I kako da nju prosuđujem ja, koji nisam nikad pravo ni razmišljao o životu, dok ona savršeno znade, do čega život stoji i koja mu je svrha (...)“ (isti: 29). Zora ga je podsjetila na božicu Veneru: „(...) ali ipak nije sasvim ona, nije božica, ona je moderna djevojka, doduše harmonična u duši svojoj, no koja još puno misli i razmišljava i koja još čeka na svoju ljubav“ (isti: 31). Zora je „prva žena, koja je uzvitlala u njegovu životu sve njegove živce i uzburkala njegovu dušu do dna“ (isti: 33). Kao što je već spomenuto, Zora shvaća važnost obrazovanja i prikazana je i kao lik čitateljice: čita Emersona, Macaulaya, Carlylea, Forela i Ruskina (Nemec, 1998: 154). Od Emersona i Carlylea naučila je da je „samo u radu pravi život čovječji, da samo po duši svojoj živi (...)“ (Ibler, 2007: 54). Caryl joj je „glavni vođ u životu“ (isti: 64), a Macaulay ju je naučio sve o političkom duhu. Pisala je i dnevnik i govori da su to „memoari o borbama i razvitku jedne djevojačke duše, koja se trudi da sebi nađe mjesto u životu i u društvu i da sebi izvojuje životnu sreću“ (isti: 60). Zora je u dnevniku pisala i o tome kako treba biti dobar: „Biti dobar, to znači imati dobru volju (Kant)“; „(...) biti slobodan, samoga sebe neprestano odgajati, svakome pomoći, dati savjet, dobar je čovjek spreman na sve“ (isti: 187-188). U dnevniku često citira Kanta, Goethea, Wildea i Ostwalda (Nemec, 1998: 154).

Zora neprestano oduševljava Milana: „Ja takvog pričanja još nisam čuo iz hrvatskih ženskih usta (...)“ (Ibler, 2007: 61). Shvatio je da je Zora posebna i drugačija. Zora je znala što želi u budućnosti – s mužem živjeti na Farkaševcu, gdje bi uzorno obrađivali imanje kao praktičnu školu za seljačku okolicu, a muž bi trebao biti: „(...) čovjek širom otvorena srca za svoj narod, njegov učitelj i odgojitelj u svakom pogledu“ (isti: 64). Imala je u planu preporoditi selo, poučavati drugarice o svemu kako bi mogle utjecati na svoje muževe, braću, roditelje. Može se zaključiti da Zora nije vezana samo za privatnu sferu nego i za javnu sferu – ona ne želi biti samo kućanica i majka, ona želi nešto učiniti za svoje selo, želi djelovati i dokazati da i žene mogu puno toga učiniti ako im se pruži prilika. Na taj se način zalaže za ravnopravnost, za to da žene i muškarci budu podjednako uključeni u svim životnim područjima. Važno je da vlada *načelo jednakih mogućnosti*, odnosno da se „stvore jednaki uvjeti unutar kojih osobe mogu razviti svoje sposobnosti, ostvariti jednakost, neovisno o tome kojem društvenom statusu pripadaju, rodu, spolu, klasi, rasi i spolnoj orijentaciji“ (Kašić, 2007: 41).

Milan se Zori s vremenom sve više sviđao jer je osjećala da Milan nije kao drugi muškarci. Svakim je danom imala sve više osjećaja prema njemu i pitala se je li to prijateljstvo ili je riječ o ljubavi. Nažalost, nije si mogla odgovoriti na to pitanje, ali osjećala je da nije sasvim ona ista, kakva je bila prije dva mjeseca. Može se zaključiti da ni Zorin otac ni Milan ne podržavaju patrijarhalan pogled na svijet. Otac je Zoru podržavao tijekom obrazovanja, a Milan joj je dokazao koliko ju cijeni kao ženu jer je ona bila prva s kojom je raspravljao o političkim pitanjima. Zora se zanima za politiku i govori Milanu kako je jednom raspravljala s profesorom Gerardom o položaju Hrvatske nakon njegova predavanja. Milan ne želi biti dominantan i važno mu je i njezino mišljenje. Bio je sretan što je sreo „ženu njezinih kvaliteta“ (Ibler, 2007: 84). Zaljubio se do ušiju i rekao: „(...) svakog bi jutro Bogu na koljenima zahvaljivao, kad bi mogao osvojiti nju na svim njezinim duševnim i tjelesnim ljepotama i kad bi s njome mogao saviti čarobno gnijezdo tihe porodične sreće“ (isti: 120). Priznao je Zori da ju ljubi, a ona je bila presretna i tada započinje njihova ljubavna bajka.

U romanu se progovara i o pitanju seksualnog odgoja i seksualnosti, koje je u prvoj polovici 20. stoljeća bila „kontroverzna tabu-tema“ (Požgaj, 2019: 42). Zora otvoreno progovara o seksualnosti i smatra da je potrebno da i muškarci i žene znaju sve prije nego što stupe u brak, a pitanje seksualnosti najvažnije je u zavodu u Zürichu. U zavodu se uči o „čitavom seksualnom životu od prve pojave spolnog nagona do poroda sa svim detaljima, bolestima normalnih ljudi i sa svim pojavama seksualne psihopatologije“ (Ibler, 2007: 73). Zora navodi da je taj zavod „škola životne sreće“ (isti: 236) i smatra takvu školu uistinu nužnom i šteta što nije svima dostupna. Smatra da je

važno znati sve o seksualnoj higijeni jer je takva „naučna osnova pouzdan kompas za seksualni život u braku“ (isti: 73) pa se tako na njezinoj polici nalazi i Forelova knjiga *Die sexuelle Frage*, koju je detaljno proučila i dobila odgovore na mnoga pitanja te smatra da ta knjiga može poslužiti brojnim djevojkama, koje također trebaju dobiti odgovore na neka pitanja koja ih muče. Može se zaključiti da Zora brine o zaštiti reproduktivnog zdravlja: „educirana je o reprodukciji i spolnosti, planiranju obitelji, zdravstvenoj zaštiti reprodukcije, dijagnostike, prevencije, liječenja raznih bolesti itd.“ (Bulić, 2007: 71).

U romanu se opisuju i njezini erotski snovi koji su se pojavili nakon što je Zora promatrala Michelangelovu skulpturu *Lede s labudom*: „Cijeli me naime dan, kao kakva fiksna ideja ili dosadna arija, progonila skulptura iz Bargella, samo mi se gdjekad činilo da mjesto Lede ja ležim, dok sam u Labudu razabirala lice čovjeka, koga sam poznala, ali ga se nisam sjećala. (...) Gledala sam pred sobom Michelangelovu skulpturu sa svim detaljima njenog života, a onda sam na Ledino mjesto došla ja, dok je na mjesto Labudovo došao krasan mladić, u kome sam odmah prepoznala Meleagara sa Lungarna, živa, bez smokvinog lista... I on je vatreno slavio bračnu noć, a ja sam mu bila dobra, svom dušom i tijelom podatna žena. Neopisivo osjećanje pri tom, koje je dosta dugo trajalo i za koje mi se činilo, da ga ne ću moći predugo izdržati, prešlo je najzad u potpuni orgazam“ (Ibler, 2007: 204-205).

Dakle, progovara se o Zorinim tjelesnim potrebama pa se tako iz citata može iščitati kako se opisuje ženska masturbacija. M. Tatarin navodi da se do Iblera takav slobodan opis u hrvatskoj književnosti nije pojavio (2004: 109). Zora priznaje važnost tjelesne potrebe, ali joj se svjesno odupire jer ju je profesor Dubois svojim predavanjima o seksualnoj higijeni naučio da treba biti majka po svojoj volji, a razum treba biti ispred strasti i „slobodan je samo onaj koga vodi razum“ (Ibler, 2007: 161).

Progovara se i o temi majčinstva. Zora čezne za majčinstvom, kao i sve „normalne“ žene: „Žena bez djece to je suh ugarak (...)“ (isti: 192).; „Kako čeznem za materinstvom! I nije to samo moje čeznuće, to je čeznuće svih normalnih žena (...)“ (isti: 192). J. Sremić također navodi: „Žena od djetinjstva sanja svoje majčinstvo. Ona se na to sprema još kao mala djevojčica: igra se s lutkama, sprema ih, oblači, uspavljuje. Na taj se način pripravlja i uigrava u svoju životnu ulogu majke. Znači, žena dolaskom djeteta ispunjava san svojega djetinjstva, san svojega života, nešto za čim je svjesno ili podsvjesno čeznula za vrijeme životnog rasta i sazrijevanja“ (1982: 514).

Zora je svjesna da će djeca tražiti dosta pažnje i smatra da bi četvero djece bilo sasvim dovoljno. Prije nego što postane majkom, morala je ići na pregled kod liječnice kako bi provjerila je li ona

fiziološki sposobna da bez životne opasnosti rađa djecu i doji ih svojim mlijekom te je li psihički i fiziološki sposobna da pravom mužu-ljubavniku bude prava žena-ljubovca. Na pregledu joj je liječnica potvrdila da je sposobna i za rađanje i za dojenje, a Zori je tada laknulo. Zora spominje svoju majku i vjerojatno razmišlja kako bi jednoga dana i ona htjela biti takvom majkom – bila je dobra i puna ljubavi: „Svu svoju dobru dušu ona je u mene udahнула (...)“ (Ibler, 2007: 230).; „(...) po svome materinskom nagonu – ona me je pripravila za ovaj zavod, u kojem sam se odgajala po umno i dobro promišljenog osnovi, da budem koristan član društva (...)“ (isti: 230).

Može se zaključiti da je Zora prikazana kao spoj tradicionalne i moderne predodžbe ženstvenosti. Tradicionalna je jer životnu sreću zamišlja u okviru braka, a potvrdu ženstvenosti vidi u majčinstvu, a moderna je jer je obrazovana, samosvjesna i iznosi napredne ideje – želi preporoditi svoje selo te drugarice poučavati o svemu. Jedna joj se želja ispunila – postala je Milanovom ženom, a sada joj je preostalo još postati majkom i oživjeti Farkaševac. Ona nije podređena u odnosu na muškarce i Milan ju ne gleda na taj način, već ju gleda kao osobu ženskog spola koja ima pravo na vlastito mišljenje i slobodu. Njihov je odnos dobar primjer kako bi se muškarac i žena trebali odnositi jedno prema drugom – Milan i Zora zajedno su odlučivali o nekim važnim pitanjima vezanima za njihov budući život i dogovorili su se da uvijek budu iskreni jedno prema drugom i između njih ne smije biti nikakvih tajni. Zanimljivo je što se u ovom romanu otvara jedno novo pitanje – pitanje seksualnosti, a o njemu otvoreno progovara žena. Kao što je već i navedeno, osim Zorinih stavova o seksualnosti, mogu se iščitati i njezini stavovi o majčinstvu. I upravo je zato ovaj roman i zanimljiv. Što se tiče zavoda u Zürichu, s pravom ga je Zora toliko nahvalila jer bi zbilja bilo dobro kada bi svaka djevojka mogla pohađati takvu školu u kojoj se uči o svemu.

3. 4. Ideje ženske emancipacije, obrazovanja i zapošljavanja u romanu *Feminist* Velimira Deželića

Roman *Feminist* nastao je 1930. godine „kao osobit polemički odgovor Weiningerovim tezama o duhovnoj i moralnoj podčinjenosti žena“ (Nemec, 1998: 209). Otto Weininger napisao je knjigu *Spol i karakter* (1903.) u kojoj iznosi „kontroverzne stavove o razlikama između žena i muškaraca, odnosno ženskoj podčinjenosti“ (Tatarin, 2004: 108). Poznat je po tvrdnji: „Žena je samo seksualna, muškarac je i seksualan“ (isti: 108) te je on i u privatnim pismima i zabilješkama, koje je s putovanja slao prijatelju Arturu Gerberu, podcjenjivao žene: „Muškarac je nešto, a žena je ništa“ (isti: 108). Tvrdio je da žena „nema apsolutnoga Ja u sebi i zato ne može biti genijalna, a ako se pojavi talentirana žena, može to zahvaliti onom „muškom“ u sebi pa se najviše može očekivati od onih žena koje su muškobanjaste“ (isti: 125). Weiningerova se knjiga *Spol i karakter* čitala i u Hrvatskoj, a jasno ju spominje i Velimir Deželić ml. u romanu *Feminist* (isti: 108).

U tom se romanu tematizira suvremeni život. Glavni je lik Željko Iličić, pravnik i prati se njegova preobrazba od „fantasta u brižnu kućanicu“ (Nemec, 1998: 209). Zanimaruje studij i žrtvuje se za svoju sestru jer zna koliko je sposobna i talentirana. Tu odluku donosi nakon razmišljanja i dvojbi, a okolina ga nikako ne podupire u tome i nailazi na njihova podsmjehivanja i nerazumijevanje (isti: 209). U romanu se prate njegove „feminističke refleksije“, a prijatelji mu se rugaju zbog „pomanjkanja libidinoznosti“ (isti: 209). K. Nemec navodi da „pripovijedanje teče lako i očito je namijenjeno nezahjevnom čitatelju, a monolozi i dijalozi sasvim su bezizražajni“ (isti: 210). Bitno je još napomenuti da roman ne sadrži ozbiljniju psihološku analizu (isti: 210).

M. Tatarin navodi da je „naslov tog romana svakako morao pobuditi zanimanje, ali čitatelje su drugi pogledi romana više zanimali“ (2004: 126). Stjepan Devčić uočio je da se roman podudara s onim što je već i naslovom jasno istaknuto: „Zapravo ta njegova nastojanja imaju korijen u onoj svjetlosti, u onom snu, koji nosi u sebi, tj. osvijestiti ženu, probuditi njezinu ličnost, oduhoviti tjelesnost. Podići duh žene, da ne bude samo predmet kućanstva, već da i duhovno i intelektualno saraduje sa muškarcem. On tu zapravo dolazi u kontakt sa strujom feminizma, tj. slobodarskog pokreta za emancipaciju žene“ (isti: 126). Stjepan Hrastovec feminizam ne spominje, a glavnu temu vidi u razvodu, što je zanimljivo jer je razvod sasvim nešto sporedno u romanu. Isto je i kod Ive Kozarčanina – ni on se ne zalaže za osviještenu ženu koja se sama uzdržava (isti: 126). M. Tatarin navodi: „Kritičari su se osvrtnali na rubne teme romana, a zanemarili su onu glavnu – ženino osamostaljenje“ (isti: 126). Prvi prikaz tog romana bio je Devčićev, a on je tvrdio da je u romanu sve „gorko“ jer je nastao nakon Prvog svjetskog rata (isti: 126). Sva trojica složila su se da je

roman „iznimno topao i životan“ (isti: 126). Stanko Korać spomenut će ga samo po naslovu, ali roman za njega nije umjetnički vrijedan (isti: 126). M. Tatarin smatra da je „Deželićev roman zanimljiva pojava i zbog „nove“ teme i zato što su u njemu zastupljene napredne ideje o ravnopravnosti žena i muškaraca, osobito o ostvarivanju ženinog uspjeha izvan obitelji“ (isti: 126).

Žene su stoljećima bile podređene i ovisne o muškarcima. Bile su izvan javne sfere, dakle, pripadale su unutarnjem svijetu obitelji, dok su muškarci pripadali vanjskom svijetu i brinuli se o osiguravanju sredstava kako bi uzdržali obitelj (Mihaljević, 2016: 150). S. Jagić navodi da su hrvatske žene na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće izborile svoje pravo na obrazovanje (2008: 96). O ženskom se obrazovanju dosta raspravljalo u brojnim člancima, stručnim časopisima i pedagoškoj literaturi sve do Prvog svjetskog rata (ista: 78). Žensko je obrazovanje važno jer žena, obrazujući se, širi svoje poglede i teži postati neovisna o muškarcu, oslanjajući se na svoje snage. Ona više nije „kućni anđeo“, skromna i povučena, već samopouzdana, hrabra i samosvjesna (Šego, 2011: 142).

Žensko obrazovanje glavna je tema Deželićeva romana *Feminist*. Glavni lik, pravnik Željko Iličić, svjestan je svoje netaleantiranosti, sporog i teškog učenja. Unatoč vlastitom siromaštvu, koje se može uočiti već na prvim stranicama romana: „Iličića su zebli vršci pluća, kako je bilo studeno u njegovoj neloženoj sobi (...). Strop je sobe bio danas nekako jače osvijetljen nego obično, i na njemu se vidjelo više mrlja i niti paučine“ (Deželić, 1930: 5), Željko odluči izvući iz Rakitja svoju bolesnu sestru Ljiljanu jer su ljudi nesusretljivi, sebični, stanuje u vlažnoj sobi, nema školskog stana i želi joj omogućiti daljnje školovanje jer je talentirana: „Ona je svršila učiteljsku školu, dobila najbolju svjedodžbu (...)“ (isti: 14). ; „Ljiljana je talenat koji je zakopan u zabit. Ljiljanu bi valjalo dovesti na sveučilište!“ (isti: 16).

Nažalost, ne zalažu se svi za Ljiljanino obrazovanje pa se tako Ljiljanin i Željkov otac nije slagao sa sinom i tvrdio je da Ljiljana nije ni za učiteljicu jer joj je to zvanje preteško, a na fakultetu bi samo pet godina dangubila i plandovala. Željkov i Ljiljanin otac ne zalaže se za ravnopravnost žena i muškaraca: „Tko bi znao do čega će dovesti to preveliko žensko studiranje i takmičenje žena s muškarcima“ (isti: 16). Može se zaključiti da Željko i njegov otac ne dijele isto mišljenje o obrazovanju žena – jedan je protiv obrazovanja žena (otac), a drugi se zalaže za obrazovanje žena (Željko). Željko je pokušao ocu dokazati da je Ljiljana neobično darovita i da bi šteta bila da ne ide na fakultet, ali otac nije mario za njegove riječi. Odmah je spomenuo znanog učenjaka Weiningera koji tvrdi da je nadarenost žena problematična stvar i nema razloga da tom učenjaku ne vjeruje, a Željko je za njega rekao: „Onaj mladi Nijemac, filozof, što ga je otac citirao protiv

žena, također je čovjek bolesne mašte, i poludio je“ (isti: 30). Željko je otac mrzio sve žene, a njegova je majka rekla da je on: „(...) bolesni fantast, nespretnjak, koji nije ni za advokata, ni za muža“ (isti: 74).

M. Tatarin navodi da je Ljiljanina i Željkoova majka “čuvarica patrijarhalnog morala” (2004: 123) i smatra da „jedino brak može ženi pružiti mogućnost afirmacije“ (isti: 123), što se može zaključiti iz sljedećeg citata: „Reci Ljiljani neka pomisli, kako će njoj danas sutra biti strašno samoj na ovome svijetu. Rekao si, da će Ljiljana biti profesor, ali odgovori ti njoj na to, da će je jednoga lijepoga dana sve njezine učene knjige ostaviti na cjedilu jer žensko srce nije stvoreno za učene knjige. I najvećma joj reci to: da je nikakav profesorski ni doktorski naslov neće očuvati od sramotnoga žiga stare gospođice. Da, sve joj to reci, i još više!“ (Deželić, 1930: 93).

U poglavlju *Provodadženje* majka se žali sinu zbog svog nesretnog braka i govori da bi se Ljiljana trebala udati za Dragu Ninčića. Želi da Ljiljana bude sretna jer ona nije bila: „Našu Ljiljanu prosi čestit mladić, koji će uskoro postati profesor. Tko bi znao, hoće li je, siroticu, ikada više prosi tko takav“ (isti: 92).; „Vidiš sine, naša Ljiljanica drži sada sreću u svojoj ruci. Zamisli se u to, i reci joj, neka i ona promisli dobro. Reci joj i govori neka ona jako pazi, da joj se sreća ne izmakne iz ruke, ili neka je lakoumno ne ispusti“ (isti: 93).

Majka smatra da je Ljiljanina želja za studiranjem Željkoova fantazija i govori da je on „fantast“ kao i njegov otac. Željko se ne slaže s majkom i ironizira tradicionalne predodžbe ženstvenosti (pobožnost, nježnost, ljubaznost, skromnost, čistoća, pokornost, samozatajnost, poniznost) i bračni/spolni ugovor¹⁰ kojim se osigurava podčinjenost žena (Šego, 2011: 142, Pateman, 2000: 18).

Željko se protivi Ljiljaninu braku s Dragom Ninčićem: „(...) ali traži da mu žena, bude... dobra – upao je Željko – dobra, vjerna i pokorna“ (Deželić, 1930: 88-89).; „Ljiljana će sama biti profesor, a renta će joj i miraz biti njena plaća svakog mjeseca!“ (isti: 92); „Poželio ju je neki filistar, proračunavši, da bi mu ona, plaha i povučena kakva jest, mogla biti najpodložnije vlasništvo“ (isti: 93).; „Ljiljaninu sreću zamišljam ja sebi drugačije!“ (isti: 93)

¹⁰ Tim se ugovorom uspostavlja spolna podjela rada. Kada muškarac osvoji ženu, odnosno sklopi s njom ugovor, on postaje njezinim gospodarom, a ona njegovom sluškinjom (Pateman, 2000: 121). Što se tiče feminističke kritike, ona smatra da je ugovor sporazum dviju ravnopravnih stranki, koje pregovaranjem dolaze do uvjeta koji koriste i jednima i drugima. Žene su morale sklopiti taj ugovor jer su im zakonski i društveno bile uskraćene mogućnosti samostalnog zarađivanja za život, stoga je brak bio jedini izlaz za dostojanstven život (ista: 154-156).

Željko se bojavao za sestru jer je znao da ako stupi u brak s Dragom Ninčićem, ona neće poći na fakultet jer kada se žena uda i stekne kućanstvo i obitelj o kojima se treba brinuti, ona odustaje od svih drugih poslova koji nisu u skladu sa zahtjevima onih prvih, odnosno žena udajom odabire svoju „karijeru“, kao što muškarac odabire svoje „zanimanje“ (Pateman 1998: 198).

Zalaže se, kao što je već spomenuto, za sestrično obrazovanje i smatra da je „učena žena subjekt, koji je neovisan o muškarcu i čije se vrijednosti ne iscrpljuju samo stupanjem u brak“ (Tatarin, 2004: 127), stoga navodi: „Zato ne, jer ne vjerujem, da Ljiljana, da žena, ne bi bila sposobna da bude... subjekt“ (Deželić, 1930: 93-94).

Željko je zbog svojih stavova okarakteriziran kao feministički aktivist jer brani prava žena na samostalnost, što ženi osigurava školovanje i mogućnost zarade: „Kućanica? A zašto da muškarac drugoga ili trećega reda ne bude kućanica ženi, koja je darovitija od njega? – Ova mu se misao ipak činila smiješnom, pa ju je potkrijepio: – Tko bi prigovorio, kada bi se na primjer kemičarka gospođa Curie, slikarica Käthe Kolwitz ili spisateljica Selma Lagerlöf udala za kakvog bankovnog činovnika, pa utrošila sav svoj život u brizi za ono, što će ovaj pojesti i spremajući mu sobe i krpeći čarape? A da taj čovjek postane kućanica svojoj genijalnoj ženi? Ej, bruke!“ (isti: 36)

U romanu se progovara i o zapošljavanju žena. M. Adamović navodi da „feminističke teorije često polaze od podjele rada kao jedne od važnijih pokazatelja neravnopravnosti na tržištu rada“ (2011: 113). Kod zapošljavanja dolazi do rodne segregacije koja podrazumijeva „koncentraciju muškaraca i žena na različitim vrstama i razinama aktivnosti i zaposlenja, pri čemu su žene uglavnom ograničene na uža područja zapošljavanja/zanimanja (horizontalna segregacija) nego muškarci, kao i na niže razine na hijerarhijskoj ljestvici (vertikalna segregacija)“ (Ilić, 2007: 76). Za žene se podrazumijevalo da biraju zanimanja koja su tipična za njih, a muškarci su zauzimali sva rukovodeća mjesta (Škrlec, 2010: 281). E. Ilić navodi: „Segregacija se pri zapošljavanju očituje i na razlike u plaći između muškaraca i žena te na podjelu moći u društvu“ (2007: 76). Ako muškarci i žene rade u istim djelatnostima, nisu ravnopravni jer žene obavljaju slabije plaćene poslove (Škrlec, 2010: 281). B. Galić navodi da se ženski rad može opisati „kao dvosjekli mač jer se žene suočavaju s manjim plaćama te istodobno i sa zahtjevima koje obiteljski život podrazumijeva“ (2011: 28).

Željko je uz fakultet radio u jednom uredu, a u poglavlju *Kaverne* opisuje se kako je jedan od sporednih likova, Željkov kolega, točnije zamjenik Željkovog šefa žestoko napao daktilografkinju: „Tragična je krivnja uzlijetati nad svoju društvenu razinu! Kćerka radničke udovice, dvorkinje i pazikuće svršila je neku višu djevojačku školu i trgovački tečaj i postala tipkačica. Tipkačica s

manikiranim ručicama! A s takovim se manikiranim ručicama ne može dabome majci pomoći mesti i ribati stube i prati, žuljati i žmikati rublje, jer se, dakako, ne može opet s crvenim, ispucanim, rukama i iščijanim noktima u uredu sjesti za pisajući stroj...Majka i kći postale su pripadnice dvaju različitih društvenih staleža“ (Deželić, 1930: 103).

Iz citata se može uočiti ironičan stav zamjenika Željкова šefa prema daktilografkinji. Smatra da se ona ne bi trebala nalaziti na tom radnom mjestu jer ako bude majci pomagala u kućanskim poslovima, s takvim rukama ne može sjesti za pisajući stroj. Može se zaključiti da zamjenik Željкова šefa smatra da bi se daktilografkinja trebala nalaziti na nekom drugom, niže vrednovanom radnom mjestu. Gospodin oficijal složio se sa zamjenikom i rekao da je svemu kriv feminizam: „Ženskinje su se ugurale u naše urede. Došle su s ovim klepetavim mašinama, da te glava zaboli. I ženskinje izguravaju iz ureda naše revne i vrijedne pisare“ (isti: 104). Kao što se može uočiti iz prethodnog citata, žene se pogrdno naziva „ženskinjama“, a dalje se u romanu kritizira njihovo uređivanje: „(...) to vi gospodične pisarice trošite vrijeme na svjetlanje nokata i kovrčanje kose“ (isti: 105).

Muški se likovi u uredu ne zalažu za žensku emancipaciju i žene vide kao konkurenciju na tržištu rada: „I kako su se ženskinje ugurale u naše urede, da tu otkucavaju spise, ne trudeći se nimalo da razumiju, što prepisuju (jer tipkajući misle na svoje kavalire i zabave), tako žene misle, da je svaki uredski posao lagodan. I one već jurišaju na viša i najviša mjesta. I vidjet ćete i doživjeti, što ja vama sad kažem! Ženskinje će se dogurati i do mjesta konceptualnih činovnika i referenata i svakuda, da nas Bog sačuva! A znate li, što će se onda dogoditi? Ženskinje će prestati poštivati muški posao i mušku glavu. One već sada hoće biti ravnopravne i obući hlače, zato bi trebalo sve to zabraniti i ugušiti zarazu u zametku!“ (isti: 105)

Može se zaključiti da se Željkovi kolege ne zalažu za to da žene budu ravnopravne muškarcima, odnosno muškarce kao da je strah feminizma, a taj se strah može opisati kao strah od toga da oni više neće biti dominantni (Tatarin, 2004: 129).

M. Tatarin navodi: „Za Velimira Deželića ml. žene su ravnopravne muškarcima, barem kada je riječ o napredovanju u struci ili o pravima na obrazovanje. Tada ne postoje razlike, a Željko predstavlja novu generaciju mladih ljudi koji su pokušali raskinuti s tradicionalnim pogledom na svijet i promijeniti ukorijenjeno mišljenje o podčinjenosti žena“ (2004: 127).

Pred kraj romana Željko otkriva što on podrazumijeva pod pojmom *feminizam*: „Jer ja pod feminizmom ne razumijevam, da bi žena trebala pušiti, polaziti kavane, slobodno hodati s mladićima, da ne navodim ono ružnije. Ja feminizam držim nečim mnogo punijim sadržaja, nečim višim i više ženskim i lijepim“ (Deželić, 1930: 105-106).

Može se zaključiti da je Željko u romanu prikazan kao osoba koja zagovara i promovira moderne i tradicionalne predodžbe ženstvenosti jer smatra da žena treba biti „subjekt“, dakle, treba biti samostalna, osviještena te moralna i čestita, a zagovaranjem ženske moralnosti i čestitosti promovira ideju ženske seksualne čistoće.

Željkova je sestra Ljiljana opisana kao lijepo, krhko, nježno, ženstveno biće i nikako nije „muškobanjasta“ (Tatarin, 2004: 128). Prema tomu, može se zaključiti da je Ljiljana prikazana kao spoj tradicionalnih i modernih predodžbi ženstvenosti: krhka, nježna, boležljiva (tradicionalna predodžba) te kao žena koja umjesto braka bira obrazovanje, odnosno kao ona koja iskorištava sve sposobnosti i povoljne prilike kako bi ostvarila onakav život kakav se njoj čini najpoželjnijim (moderna predodžba): „A ono...o mome studiju...to nijesi ti Željko izmislio. To je istinska moja, velika, živa i jedina životna želja“ (Deželić, 1930: 112).

Prikazana je u romanu kao objekt razgovora, a ne toliko kao subjekt. Iako se zagovara ženska emancipacija, lik je Liljane ipak pasiviziran jer se za njezina ženska prava bori njezin brat.

4. Zaključak

U ovom je diplomskom radu, kroz analizu hrvatskih romana s kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća, pronađen niz feminističkih ideja. Analiza feminističkih ideja provedena je u sljedećim hrvatskim romanima: romanu *Plein air* Jagode Truhelke, *Kontesa Nera* Marije Jurić Zagorke, *Zora* Janka Iblera i *Feminist* Velimira Deželića ml. Zajednička karakteristika svih analiziranih romana je djelomična subverzija patrijarhalne ideologije i promoviranje ženske emancipacije i obrazovanja. Između romana dviju književnica i dvaju književnika mogu se uočiti i neke razlike.

Roman *Plein air* Jagode Truhelke psihološki je roman pisan iz perspektive muškarca i bavi se pitanjima ženskih prava, bračnih normi i ustaljenih stereotipa koje patrijarhat podupire. U romanu se mogu prepoznati ideje ženskog obrazovanja i predodžbe o bračnim odnosima. Glavna junakinja progovara i zastupa aktualne ideje o pravima žena i ne prihvaća društvene predrasude. Samosvjesna je, obrazovana, ponosna na svoje zvanje i svjesna neravnopravnosti muškaraca i žena. Prikazana je kao osoba koja balansira između modernog i tradicionalnog. Moderna je jer jasno iznosi svoje ideje i stavove, nije podređena muškarcima i shvaća važnost obrazovanja jer ono omogućuje ženi samostalnost, a tradicionalna je jer je kraju romana ipak odlučila stupiti u brak. Osim što je u romanu prisutno zanimanje za ženski svijet, prate se i muško-ženski odnosi te se mogu uočiti i suprotni stavovi muškaraca o ženama jer jedni brane žene, a drugi imaju ustaljene stereotipe o ženama.

Zagorkin roman *Kontesa Nera* povijesni je roman u kojem se mogu prepoznati ideje ženske ravnopravnosti i borbe protiv rodni predrasuda. Kritiziraju se rodni stereotipi i patrijarhalni svjetonazor. U središtu se nalaze dvije ženske junakinje koje zastupaju napredne ideje i bore se za položaj žena. Hrabre su, odvažne, spretno i neustrašive te su spremne i stradati samo kako bi pravda pobijedila. Žele pokazati svoju nadmoć u odnosu na pojedine muške likove, ne odustaju od svojih ciljeva i prati se njihova suradnja s muškim likovima u borbi protiv praznovjerja.

Roman *Zora* Janka Iblera pisan je iz perspektive muškarca, baš kao i Truhelkin roman *Plein air*. U tom se romanu mogu prepoznati ideje ženskog obrazovanja, slobode i seksualne osviještenosti. Razlikuje se od spomenutih romana jer se u njemu propituju predodžbe o ženskoj seksualnosti, koja je u prvoj polovici 20. stoljeća smatrana tabu-temom. U središtu se nalazi ženska junakinja koja shvaća važnost obrazovanja i iznosi napredne ideje, baš kao i Truhelkina te Zagorkine junakinje. Zanimljivo je što o seksualnom odgoju progovara upravo glavna junakinja. Osim o seksualnom odgoju, progovara se i o temi majčinstva. Iblerova je junakinja prikazana kao spoj tradicionalne i moderne predodžbe ženstvenosti. Tradicionalna je jer životnu sreću zamišlja u

okviru braka i potvrdu ženstvenosti vidi u majčinstvu, a moderna je jer je obrazovana, samosvjesna i iznosi napredne ideje.

U romanu Velimira Deželić ml. *Feminist* mogu se prepoznati ideje ženskog obrazovanja, emancipacije i mogućnosti zapošljavanja. Deželić je u tom romanu isticao žensku intelektualnu nadmoć u odnosu na muškarce, a poseban je naglasak stavio na mogućnost zapošljavanja žena. U središtu se romana nalazi muški lik koji se zalaže za sestrino obrazovanje, ravnopravnost žena i muškaraca i kritizira patrijarhalni svjetonazor. Zbog svojih je stavova okarakteriziran kao feministički aktivist jer brani prava žena na samostalnost, što ženi osigurava školovanje i mogućnost zarade. Prikazan je kao osoba koja zagovara spoj modernih i tradicionalnih predodžbi ženstvenosti jer smatra da žena treba biti „subjekt“, dakle, treba biti samostalna, osviještena te moralna i čestita, a zagovaranjem ženske moralnosti i čestitosti promovira ideju ženske seksualne čistoće. Sestra glavnog junaka prikazana je kao objekt razgovora, a ne toliko kao subjekt. Iako se zagovara ženska emancipacija, lik je junakove sestre ipak pasiviziran jer se za njezina ženska prava bori njezin brat. Što se tiče položaja žena na tržištu rada, može se uočiti podčinjenost žena jer se muški likovi u uredu ne zalažu za žensku emancipaciju i žene vide kao konkurenciju na tržištu rada.

5. Popis izvora i literature

Izvori:

1. Deželić ml. Velimir. *Feminist*, Zagreb, Knjižica dobrih romana, 1930.
2. Ibler Janko. *Zora*, Zagreb, Ex libris, 2007.
3. Jurić Zagorka Marija. *Kontesa Nera*, Zagreb, Jutarnji list, 2012.
4. Truhelka Jagoda. *Plein air*, u: *Izabrana djela*, Zagreb, Matica hrvatska, 1997.

Literatura:

5. Adamović Mirjana. *Žene i društvena moć*, Zagreb, Plejada/Institut za društvena istraživanja, 2011.
6. Čale-Feldman Lada, Tomljenović Ana. *Uvod u feminističku književnu kritiku*, Zagreb, Leykam International, 2012.
7. Detoni Dujmić Dunja. *Hrvatska velikanka Marija Jurić Zagorka*, Vinkovci, Privlačica, 2017.
8. Detoni Dujmić Dunja. *Ljepša polovica književnosti*, Zagreb, Matica hrvatska, 1998.
9. Dujjić Lidija. *Ženskom stranom hrvatske književnosti*, Zagreb, Mala zvona, 2011.
10. Galić Branka. „Stigma ili poštovanje? Reproductivni status žena u Hrvatskoj i šire“, *Revija za sociologiju*, (3-4), (2006), str. 149-164.
11. Galić Branka. „Žene i rad u suvremenom društvu – značaj “orodnjenog” rada“, *Sociologija i prostor*, 49 (1), (2011), str. 25-48.
12. Ivon Katarina, Blažinović Josipa. „Kako bih mogla da budem dobra ili o ženskom pismu Jagode Truhelke“, *Magistra Iadertina*, 11 (1), (2016), str. 51-72.
13. Jagić Suzana. „Jer kad žene budu žene prave...: Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. stoljeće“, *Povijest u nastavi*, 11 (1), (2008), str. 77-100.
14. Kolanović Maša. „Zagorkin popularni feminizam u međuprožimanju novinskih tekstova i romansi“, u: *Neznana junakinja – nova čitanja Zagorke*, Zagreb, Centar za ženske studije, 2008., str. 203-223.
15. Lasić Stanko. *Književni počeci Marije Jurić Zagorke*, Zagreb, Znanje, 1986.
16. Lukežić Irvin. „Ibler, Janko“, u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, Školska knjiga, 2000., str. 287.

17. Matanović Julijana. „Jurić Zagorka, Marija“, u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, Školska knjiga, 2000., str. 316-317.
18. Mihaljević Damirka. „Feminizam – što je ostvario?“, *Mostariensia*, 20 (1-2), (2016), str. 149-169.
19. Moi Toril. *Seksualna/tekstualna politika*, Zagreb, AGM, 2007.
20. Nemeć Krešimir. *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, Zagreb, Znanje, 1994.
21. Nemeć Krešimir. *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945.*, Zagreb, Znanje, 1998.
22. Ograjšek Gorenjak Ida, Kardum Marijana. „Mala ženska antanta (1923-1939): mali savez s velikim ambicijama“, *Historijski zbornik*, 72 (1), (2019), str. 111-138.
23. Ograjšek Gorenjak Ida. *Opasne iluzije: Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*, Zagreb, Srednja Europa, 2014.
24. Pateman Carole. *Spolni ugovor*, Zagreb, Ženska infoteka, 2000.
25. Pateman Carole. *Ženski nered*, Zagreb, Ženska infoteka, 1998.
26. Pavletić Vlatko. *Hrvatski književni kritičari I.*, Zagreb, Školska knjiga, 1958.
27. Pintarić Ana. *U svjetlu interpretacije – Zlatni danci Jagode Truhelke*, Osijek, Filozofski fakultet, 2004.
28. Požgaj Petra. „Seksualni odgoj u Hrvatskoj u prvoj polovini 20. stoljeća“, *Anali za povijest odgoja*, 17 (17), (2019), str. 27-43.
29. Sablić Tomić Helena. „Počeci slavonskog ženskog pisma“, *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 34 (1), (2008), str. 77-88.
30. Stremić Josip. „Dolazak i značenje djece u braku te njihov odlazak iz obitelji“, *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 37 (6), (1982), str. 513-522.
31. Šego Jasna. „O ženama u „Viencu“ i o liku učiteljice u trima književnim tekstovima 19. stoljeća“, *Kroatologija*, 2 (2), (2011), str. 141-159.
32. Šinko Marjeta. „Nastanak i formativno razdoblje feminističkog pokreta u Sloveniji i Hrvatskoj“, *Političke analize*, 9 (33-34), (2018), str. 44-49.
33. Škrlec Marija. „Dihotomija privatno/javno u ženskom ključu“, *Čemu* 9 (18-19), (2010), str. 264-291.
34. Tatarin Milovan. „Janko Ibler – kritičar i romanopisac“, *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 26 (1), (2000), str. 173-190.
35. Tatarin Milovan. „Književna kritika kao društveno važan posao“, u: *Janko Ibler kritike*, Vinkovci, Privlačica, 1994., str. 83-94.

36. Tatarin Milovan. „Što žene žele ili ponešto o feminizmu dvadesetih godina prošloga stoljeća“, *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 30 (1), (2004), str. 107-135.
37. Vinaj Marina. „Oživljeni svijet Jagode Truhelke“, *Muzeologija*, (43/44), (2006), str. 162-166.

Mrežni izvori:

38. *Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije*, ur. Borić Rada, Zagreb, Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, 2007. Dostupno na: https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/biblioteka-ona/Publikacija_Pojmovnik%20rodne%20terminologije%20prema%20standardima%20Europske%20unije.pdf. Zadnji posjet: 25. 5. 2021.
39. Gostomska Anita. „Ženske autobiografske naracije s početka dvadesetog stoljeća prema hrvatskom književnom kanonu“, u: *Transmisije kroatistike*, Zagreb, Filozofski fakultet, 2015., str. 101-115. Dostupno na: http://kroat.ffzg.unizg.hr/images/pdf/Transmisije_kroatistike.pdf. Zadnji posjet: 25. 5. 2021.
40. Hrvatska enciklopedija. *Feminizam*. Dostupno na: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203>. Zadnji posjet: 25. 5. 2021.
41. Hrvatska enciklopedija. *Velimir Deželić ml.* Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14925>. Zadnji posjet: 25. 5. 2021.
42. Leksikon Marina Držića. *Velimir Deželić ml.* Dostupno na: <https://leksikon.muzej-marindržic.eu/dezelic-velimir-mladi/?highlight=de%C5%BEeli%C4%87>. Zadnji posjet: 25. 5. 2021.
43. Nemeć Krešimir. „Od feljtonskih romana i “sveščića” do sapunica i Big Brothera“, u: *Raslojavanje jezika i književnosti*, Zagreb, Filozofski fakultet, Zagrebačka slavistička škola, 2006., str. 143-158. Dostupno na: http://www.hrvatskiplus.org/upload/zbornici/ZSS_2006.pdf. Zadnji posjet: 25. 5. 2021.
44. Sklevicky Lydia. „Karakteristike organiziranog djelovanja žena u Jugoslaviji u razdoblju do drugog svjetskog rata“, *Polja*, (308), (1984), str. 415-417. Dostupno na: <https://polja.rs/wp-content/uploads/2016/11/Polja-308-43-45.pdf>. Zadnji posjet: 25. 5. 2021.